

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

ORANJE en HEERLEN 16e eeuw - 20e eeuw*)

Heerlen heeft in zijn middeleeuwse kern, dáár, waar nu nog de contouren te zien zijn van zijn voormalig Brabants-Bourgondisch Landsfort, de namen gegrift van leden van het Huis van Oranje. Dit geschiedde in het jaar 1898 n.a.v. de regeringsaanvaarding van H.M. koningin Wilhelmina. Wie de plattegrond van Heerlen op zijn straat- en pleinbenamingen bekijkt en vergelijkt met die van andere oude steden en gemeenten, valt het op, dat in de oudste woonkernen van Heerlen de historische benamingen verloren gingen. Met het geven van straatnamen kan de identiteit van een stad gemoeid zijn en in zover wordt het beleidszaak. Het wijzigen van vanouds bestaande straatnamen is een nóg delicatesere aangelegenheid. Het raadsbesluit van 1898 wijzigde benamingen, die op het voormalig Landsfort en op oude lokale rechten betrekking hadden, in de volgende Oranje-namen: Veemarkt . . . . Wilhelminaplein, Damengraaf of Dorpstraat . . . . Emmastraat, Emmaplein, Schram . . . . Willemstraat, Bongerd . . . . Prins Hendriklaan.

Om u de betekenis van het Heerlens raadsbesluit scherper te doen aanvoelen, raadplegen we 'n ogenblik de plattegrond van 'n paar andere steden op hun straatnameninventaris. U zou zich dan moeten voorstellen, dat, om met Amsterdam te beginnen, het Damrak, het Rokin en de Dam namen van leden van het Huis van Oranje zouden krijgen. Dat in Utrecht met de bestaande benamingen Domplein, Achter de Dom, Domstraat, Pieterskerkhof, eenzelfde gedragslijn zou zijn gevolgd. Dat in Maastricht de namen van het Vrijthof, de Grote en Kleine Staat, Achter het St. Servaasklooster zouden worden geschrapt ten gunste van het Huis van Oranje.

*) Rede, uitgesproken door L. van Hommerich tijdens het Oranjecongres van de Federatie van Oranjeverenigingen in Nederland, 30 mei 1969, in de Stadsschouwburg te Heerlen.

In 1898 hebben de vroede vaderen van Heerlen duidelijk een streep willen halen door enkele lokaal-historisch gebonden namen, want het raadsbesluit vermeldt als motivering „de nietszeggende betekenis van de oude naamgevingen”. Heerlen was in volle ontwikkeling met de opkomst van de moderne steenkolenwinning. Men keek bewust in de toekomst en heeft genereus zijn economische opbloei willen verbinden aan de start van het regeringsbeleid van koningin Wilhelmina. Als rijksgrensgemeente zouden bovendien onze oosterburen het visitekaartje van Heerlen herkennen door deze openlijk beleden binding met het Huis van Oranje.

Merkwaardigerwijze was de gemeenteraad in 1922 van oordeel, dat men met het Raadsbesluit van 1898 toch wel wat ver was gegaan. 25 September 1922 herzag de Raad het genomen besluit van 1898 en werden de historische straatnamen hersteld: Veemarkt, Schram (Willemstraat), Helmstraat, Manhuisstraat. Nu kwamen de omwonenden van de straten in het geweer en in een rekest aan de raad verzochten ze vernietiging van het raadsbesluit van 25 september 1922. Ondertekenaars betoogden:

„... dat zij betreurden, dat de namen, reeds aan hun pleinen en straten gegeven, uit piëteit voor onze geëerbiedigde Koningin en leden van ons Koninklijk Huis plaats moeten maken voor andere;

dat bij gelegenheid van Harer Majesteits troonbestijging in 1898 de namen van leden van het Koninklijk Huis aan deze pleinen en straten werden gegeven en het te bejammeren zoude zijn, dat nu bij het komende 25-jarig regeringsjubileum van Hare Majesteit de Koningin deze namen zouden verdwijnen;

dat deze naamsverandering daarenboven voor de vele zakenmensen, aan deze straten woonachtig, eigenaardige moeilijkheden zal opleveren, i.v.m. hun adressen en voorradige drukwerken, welk bezwaar niet zou worden gevoeld, indien de traditionele oud-Heerlense namen aan nieuw aangelegde buurten werden gegeven... etc.”

Onder de druk van dit rekest herzag de gemeenteraad opnieuw zijn ter zake genomen besluit tijdens zijn openbare zitting van 17 oktober 1922 en herstelde de oude naamgevingen.

En zo blijft de binnenstad van Heerlen een „terminus antequem” om over 100 jaar of nog later vast te stellen, wanneer Heerlen zich echt in het Nederlands staatsverband ging voelen. Want dit belangrijke facet zit er beslist in: 1898. Voor u, leden van de Oranjeverenigingen, moge deze introductie-gedachte een aangenaam welkom te Heerlen betekenen. Op uw wandeling door onze straten rondom de zéér oude Pancratiuskerk — de moederparochie van de meeste kerken in dit oostelijk mijngebied — kunt u zich tot uw genoegen hiervan overtuigen.

Oranje - Heerlen, 16 - 20e eeuw

En nu de pièce de résistance. „Oranje en Heerlen” is een confrontatie van historisch geladen begrippen, die we in onze geschiedenis

niet of nauwelijks tegenkomen. Wanneer ik stel: „Oranje en Brussel”, of „Oranje en Amsterdam”, of „Oranje en Den Haag” weet iedereen, dat er een „embarras de choix” uit de veelheid van onderwerpen aanwezig is. Met „Oranje en Heerlen” is zulks niet het geval. Toch is — in vriendelijk overleg met uw bestuur — deze titel aangehouden omdat ook in het belichten van minder- of niet-bekende contacten van het Huis van Oranje een bijdrage geleverd kan worden voor de inpassing in het tot nu toe bekende beleidspatroon. Details kunnen soms in de keten van in hun oorzakelijk verband gekende gegevens de sluitende schakels zijn.

Deze permissie moet voor u geen teleurstelling betekenen. Wél houdt dit in, dat mijn betoog noodzakelijkerwijs op *details*, op „*grepen uit*” onze streekgeschiedenis is opgebouwd, waarbij u mij moet toestaan soms het begrip „Heerlen” territoriaal ruimer te nemen. Bovendien zal de Oranjezon niet steeds schijnen!

Mijn speuren naar „Oranje-Heerlen”-ontmoetingen, hetzij in direct of verwijderd verband, plaats ik in de 16 - 17e eeuw, de 19e en de 20 eeuw, waarbij ik uiteraard géén aandacht schenk aan werkbezoeken van het Koninklijk Huis. Deze studie berust hoofdzakelijk op documenten, betrekking hebbend op landspolitieke inzichten en werkzaamheden.

Mijn betoog steunt op tweevoudige kennisbronnen: archievenonderzoek te Brussel, Rijssel en Heerlen alsmede gepubliceerde bronnen; voor de 80-jarige oorlog met name de studie van mr. drs. H. H. E. Wouters: „Het Limburgs Maasdal gedurende de tachtigjarige- en de dertigjarige oorlog met inleiding en vervolg 1543—1663”; in: Limburgs Verleden II; Maastricht 1967, 118-301.

Limburg: een territoriaal platform voor het invasieleger van Willem van Oranje in de Zuidelijke Nederlanden

Het is voldoende bekend, dat Willem van Oranje zijn militaire verzetsactie in het huidige Nederlands Zuid-Limburg begon. Door middel van dit gebiedsdeel kreeg hij een pied-à-terre op het enige aan déze zijde van de Maas in oostelijke richting vooruitspringend Nederlands gewest, dat tevens toegang gaf tot Luik-Maastricht en tot Brussel, waar het centraal gouvernement zetelde.

Met behulp van het hierbij afgedrukt landkaartje, waarop in grote lijnen het hertogdom Limburg en de overige landjes van Overmaas zijn aangegeven, staan we 'n ogenblik stil bij deze merkwaardige territoriale poliep, die zich ten oosten van de Maas, tot op heden, heeft afgezet.

In drie fasen is Zuid-Limburg, met inbegrip van het noordoostelijk deel van de huidige provincie Luik, binnen het Nederlandse cq. Belgische staatsverband gekomen: 1. door verovering; 2. door consolidering der grenzen; 3. door herovering.

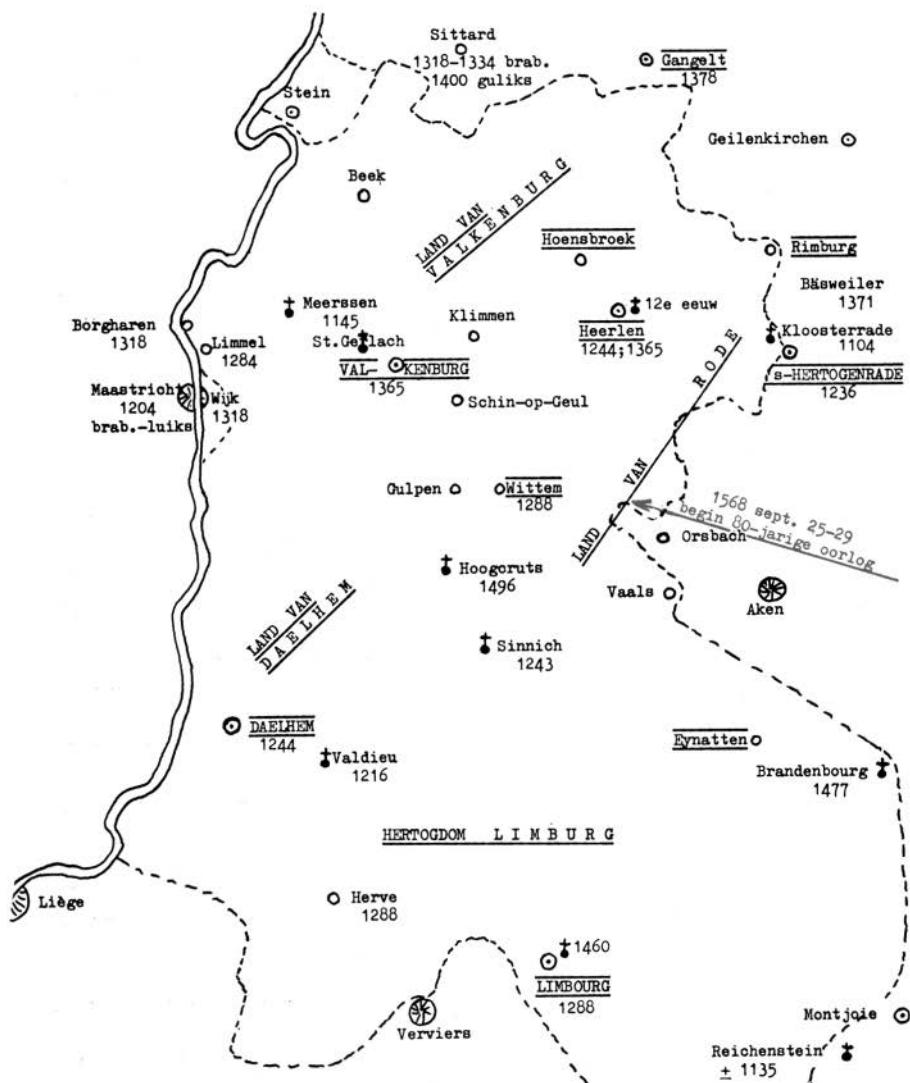
1. Het staat op naam van de autochtone Brabantse dynastie (met residentie te Leuven-Brussel), de doorstoot te hebben geforceerd in Overmaas. Deze Oost-politiek werd gedreven door zware economische handelsbelangen, onder de druk der machtige Brabantse steden, die hun transitohandel op de Rijnlandse markten en afzetgebieden over dé intergewestelijke route wensten beveiligd te zien. Het was zaak zo diep mogelijk door te stoten in het land tussen Maas en Rijn teneinde het tracé van deze handelsroute, die dwars door Zuid-Limburg liep, in bezit te krijgen. Brabant heeft zich hiervoor grote financiële en militaire offers getroost, met het gevolg, dat het achtereenvolgens zijn gezag wist te vestigen te Maastricht (1204); te Daelhem en Heerlen, 1244; te Limburg-stad en 's-Hertogenrade, 1288; te Valkenburg, 1365. Het hiertoe behorend grondgebied kreeg Brabant gelijktijdig in handen.

2. Rond het einde van de 14e eeuw dreigde het gevaar, dat de inmiddels tegen Brabant gevormde Rijnlandse Oost-coalitie, die van zijn kant een West-politiek voerde, tot het Maasdal zou doordringen. De hertog van Gulik bezat Sittard met het omringend land o.m. Urmond en Berg aan de Maas. Het was Filips de Stoute, die het kritieke moment van deze dreigende grensverlegging tot aan de Maas onderkende. In zijn hoedanigheid van hertog van Bourgondië, graaf van Vlaanderen en Artois, alsmede aangetrouwd neef van de kinderloze hertogin-weduwe Johanna van Brabant en Limburg, sprong hij voor zijn bejaarde tante in de bres, nu het ging om het al dan niet-behoud van de Overmaasse gebiedsdelen. Als zoon van de koning van Frankrijk wist hij de Kroon financieel en militair hiervoor te interesseren. Ook de rijke Vlaamse en Brabantse steden steunden financieel de uitvoering van zijn krijgsplannen. Aan zijn visie danken we de opbouw van de fortenlinie Gangelt - Hoensbroek - Heerlen - Rimburg - 's-Hertogenrade - Wittem - Eynatten - Limburg aan de Vesdre. Hij liet deze bemannen en voorzag ze van artillerie. In Heerlen-centrum liet hij een sterke toren of donjon bouwen, anno 1389, omgeven door een forse walmuur met een brede en diepe gracht. De beslissende fase in deze vinnige strijd om het bezit van Overmaas heeft zich tussen 1387—1404 afgespeeld, op de driesprong der Westeuropese culturen: de Nederlandse, Duitse en Franse.

Deze Frans-Vlaamse prins heeft onze grenslijn door middel van die fortenlinie geconsolideerd, zodat Heerlen als latere rijksgrensgemeente nog tot Overmaas-Limburg is blijven behoren. Filips de Stoute verdient in onze herinnering voort te leven.

3. Prins Frederik Hendrik van Oranje heeft met zijn Maas-expeditie, anno 1632, het Overmaasse gebiedsdeel op Spanje heroverd. Hierover zal nader worden gesproken.

Invasie van Willem van Oranje, 1568

1. Toen prins Willem van Oranje op 28 september 1568 zijn troepen op de Gulpenerberg legerde en zijn hoofdkwartier in het kasteel *Wittem* opsloeg, moet hij zich wel bewust zijn geweest, in welke landstreek hij de later zo genoemde 80-jarige oorlog begon. Hij bevond zich binnen het gebied van de Bourgondische Kreits of m.a.w. van de 17 Gewesten der Nederlanden, losgemaakt uit het Duitse leenverband. Inzover had hij de grens van Limburg-Overmaas met het hertogdom Gulik overschreden, die bij de vrede van Venlo, 7 september 1543, was vastgesteld. Sinds hij op 12-jarige leeftijd aan het hof te Brussel verbleef, onder de supervisie van Karel V, zijn grote beschermheer, moet hij de landspolitiek van het centraal gouvernement gevolgd hebben en had hij bijgevolg weet van hetgeen zich in Limburg-Overmaas had afgespeeld. Zijn neef, prins René van Châlon-Oranje, was met Karel V te velde geweest in 1543 en had het ons bekende *Montjoie* veroverd in de Guliks-Gelderse oorlog. Ongeveer gelijktijdig waren aanvallen gelanceerd op het *Landsfort van Herle*. Kasteel *Wittem* maakte deel uit van een fortelinie, die de Brabantse — daarna Brabant-Bourgondische — dynastie in onze streken had opgebouwd tegen de druk der eeuwenoude Gelders-Heinsbergs-Gulikse coalitie.

Vanuit Wittem ontplooidde Willem van Oranje een veelzijdige activiteit. Hij onderhandelde met een deputatie van Luikse burgers over een mogelijke vrije doortocht door de stad om door te stoten tot in het hart van de Nederlanden: Brussel. „Gekleed in een wijd wambuis van buffelleer en met een grote ruitershoed” ontving Oranje de heren onder leiding van de lutherse patriciër Andries Bourlette. Intussen werd het omringend land — naar de oorlogstactiek van die tijd — geplunderd. Van Aken vorderde hij de betaling van 20.000 daalders. Of Oranje met de Staten van Limburg onderhandeld heeft, blijkt niet uit de teksten. Officieel hield men zich afzijdig: zowel van de Spaanse als van de Orangistische inmenging. Men zal dan ook tevergeefs namen van gedeputeerden uit het Limburgse zoeken bij de ondertekenaars van de Pacificatie van Gent, 28 oktober 1576, of onder die van de Unie van Brussel van 10 januari 1577. Neutraliteitspolitiek leek op dat moment nog de meest veilige koers. Toen het centraal Gouvernement anno 1575 aan de Staten van Limburg/Overmaas een belasting vroeg als bijdrage in de onkosten van het garnizoen te Maastricht, weigerden de Statenleden, zich op hun oude privilegiën beroepende en zeggende, dat hun landjes nimmer door een garnizoen vanuit Maastricht waren verdedigd geworden (Maastricht was vóór 1567 géén vaste garnizoensplaats). Daarenboven stellen zij, dat zij zich in de „tegenwoordigen tyden van troublen hen gedraegen hebbene als dat behoort ende sonder eenighe reprehensie”.

De verrassende overtocht over de Maas in de nacht van 5 op 6 okto-

ber bleek het meest spectaculaire van deze veldtocht, die overigens op een mislukking uitliep.

Lodewijk en Hendrik van Nassau in Zuid-Limburg, anno 1574

2. Opnieuw verscheen Oranje ten tonele en wel in de personen van zijn broers Lodewijk en Hendrik van Nassau. Hoofddoel was wederom in de driehoek Aken-Luik-Maastricht de overgang over de Maas te forceren en Brabant plus Vlaanderen in beweging te brengen. Op 21 februari 1574 verscheen dit invasieleger in het land van Valkenburg en bezette Amstenrade alsmede de meeste andere adellijke versterkte huizen. Naar het voorbeeld van de versterkte grensplaats *Heerlen* konden Elsloo, Geulle en andere dorpen de inkwartiering afkopen. Luik weigerde de vrije doortocht met een beroep op zijn rijksstatus. Uit Gulik was geen hulp te verwachten. Alleen het nabije Aken opende zijn poorten voor de aankoop van leeftocht en krijgsbenodigdheden. Ook deze veldtocht liep op een fiasco uit. Lodewijk van Nassau sloeg zijn hoofdkwartier op in kasteel Cartiels. Toen een hoog gekwalificeerd leger onder aanvoering van Sancho de Avila in aantocht was, brak Lodewijk van Nassau zijn Geulle-linie op. Onder de Staatse krijgsoversten trad rond die tijd de rondom *Heerlen* gegoede edelman Melchior van Schwartzenberg op de voorgrond.

De rol van dit grensgebied, dat als springplank had moeten dienen voor de herovering van de zuidelijke Nederlanden, bleef nu beperkt tot die van doorgangsland voor huurtroepen en van defensieve activiteiten. In het najaar van 1577 werden Valkenburg en *Heerlen* in staat van verdediging gebracht. Vanuit zijn hoofdkwartier te Stein gaf Barlaymont opdracht het „sterckes steedlein” *Heerlen* te bevestigen. Willem van der Marck „Lumey”, die in oktober 1577 een Waals regiment voor de Staten-Generaal had gelicht, bezette korte tijd daarna *Heerlen* en *'s-Hertogenrade*, met het doel de terugbetaling van zijn voorschotten zeker te stellen. Beide forten werden heroverd. Het einde van de Staatse periode was de eerste tientallen jaren voorbij.

Frederik Hendrik in het Maasdal, anno 1632

3. *Voor de derde maal leidde Oranje een legermacht in het Maasdal in de persoon van Frederik Hendrik, de Stedendwinger, anno 1632: de capitulatie van Venlo, 3 juni; Roermond, 5 juni; Maastricht, 22 augustus en Limburg, hoofdstadje van de Landen van Overmaas, 8 september, be kroonde partieel de pogingen, die door Willem van Oranje in 1568 waren ingezet. Maar van een doorstoot naar de zuidelijke Nederlanden kon geen sprake meer zijn.*

Limburg Generaliteitsland

Na de vrede van Munster, 1648, bleef in het gebied van Limburg-Overmaas een verwarde politieke en bestuurlijke toestand heersen. Zowel de koning van Spanje als de Hollandse Republiek betwistten elkaar de soevereiniteit. Tenslotte werd een Verdelingschema opgesteld en ingediend door Gamarra, 2 maart 1661. Spanje bleef saboteren. De militaire gouverneur van Maastricht beantwoordde de versterking van het garnizoen Limburg, dat in Spaanse handen was, met het opvoeren van de bezetting van het Landsfort *Heerlen* en van de drie andere hoofdstadjes van Overmaas. 26 december 1661 had de ratificatie van het z.g. Partagetractaat plaats, waarbij o.m. het historisch land van Herle, met zijn garnizoens-steunpunt, Staats werd en als Generaliteitsland tot 1793—1794 bestuurd. De komst der Franse revolutionaire legers en een twintig jaren durende Franse bezettingstijd maakte een einde aan een discriminerende bestuursperiode.

Geheel in de politieke beleidslijn der Oranje-prinsen van de 16e-17e eeuw dringt zich de vraag op, in hoever zij ná 1648 nog reële invloed hebben gehad op het gouvernement van deze grens-landstreek. Zij waren lid van de Raad van State, kapitein-generaal der Unie en stadhouder van verschillende gewesten. Merkwaardig is, dat Frederik Hendrik in 1604 gouverneur werd van *Staats-Vlaanderen*. Géén Oranje-prins was ooit gouverneur van Staats-Overmaas.

Soevereiniteitsconflict Oranje — Geallieerde Mogendheden, 1814—1815

Hoe dit ook zij — hun dynastiek-volgehouden lijn van behouden saamhorigheid van *alle* Nederlandse gewesten kreeg een nieuwe kans na de ineenstorting van het Napoleontische rijk — 1813—1814. De grote schok kwam met de nederlaag van Napoleon in de slag van Leipzig, 18 oktober 1813. Het is zonder meer duidelijk, dat in deze contreien géén soort nationaal bevrijdingsgevoel zou ontstaan; wel een grote onzekerheid over een ongewisse toekomst. Het lag toch voor de hand, dat bij de lagere bestuursorganen de vraag rees, aan wie het soevereine gezag zou worden overgedragen. Van een Oranjevorst met soeverein gezag bekleed had men nog geen concrete voorstelling en hierom al niet, omdat vóór 1794 de Prinsen van Oranje in dienst stonden van de Hoogmogende Staten-Generaal. Deze hadden de voormalige landen van Overmaas bij verdrag aan Frankrijk afgestaan, 16 mei 1795.

De ontruiming van de door Frankrijk bezette gebieden ging vrij snel in zijn werk. Luik viel 21 januari 1814, Maastricht 4 en 5 mei, Venlo 8 mei.

Op 19 januari 1814 moeten de Franse troepen Heerlen hebben verlaten. De gemeenteraad van Heerlen kwam op die dag in een histo-

rische zitting bijeen om de meest vereiste noodmaatregelen van bestuur te nemen.

Uit de tekst blijkt, dat men de troepen der Geallieerde Mogendheden binnenkort verwachtte.

Intussen hadden de Hoge Geallieerde Mogendheden bij de Conventie van Bazel van 12 januari 1814 bepaald, dat de landen van de linker Rijnsoever onderworpen zouden zijn aan het opperbestuur van het te Leipzig gevestigde Centraal Departement van de Nederrijn, bestaande uit de departementen der Roer (hoofdstad Aken), der Ourthe (hoofdstad Luik) en van de Nedermaas (hoofdstad Maastricht). Te Aken zou de generale gouverneur zijn residentie vestigen, terwijl te Luik en Maastricht de gouvernements-commissarissen zouden verblijven.

In de derde bij dat besluit gevoegde tabel werd Geheimraad Sack tot Generale Gouverneur van de Nederrijn benoemd. Hij aanvaardde zijn functie op 10 maart 1814. Van een en ander stelde de Königlich-Preussische Regierungsrath Minuth, gouvernements-commissaris van de Nedermaas, burgemeester Kemmerling bij rondschrijven van 12 maart in kennis.

De Prins van Oranje meende intussen zijn soeverein gezag op onze streek en met name Heerlen te moeten doen gelden. Zijn commissarissen wisten van de Russische generaal Van Wintzengenrode een besluit te verkrijgen, dat aan de politiek van de Prins steun gaf, maar anderzijds een bron van bestuursverwarring is geworden. Zij deden hiervan de burgemeester van Heerlen in een schrijven mededeling, op datum van 28 januari 1814, 16 dagen na de Conventie van Bazel. Kort daarna reeds, de 9e februari 1814, stuurden zij in de vorm van een publikatie een besluit inzake de handhaving van de openbare orde. Burgemeester Kemmerling kreeg nu van twee verschillende soevereinen bevelen, die hem vroeg of laat in een moeilijke positie zouden brengen. Beschuldigd van Oranje-gezindheid schreef hij een excusebrief dato 14 februari aan de nieuwe Russische commandant van Maastdicht, graaf d'Obreskoff.

Op 29 februari sommeren de commissarissen van de Prins burgemeester Kemmerling in zijn kwaliteit van kolonel van de Heerlense schutterij om op 1 maart met de gehele schutterij te Valkenburg te verschijnen.

Dezelfde dag van deze sommatie had de burgemeester het bericht ontvangen van de benoeming, vanwege de Hoge Geallieerde Mogendheden, van Minuth tot gouvernements-commissaris van het Departement van de Nedermaas.

„De commissarissen van zijn Koninklijke Hoogheid, den Heer Prince van Oranje en Nassau, soeverein der Vereenigde Nederlanden in de voormalige Generaliteits Landen aan de Maaze.

VALKENBURG, de 29 februari 1814.

Aan den Burgemeester van Heerlen.
Mijnheer de Burgemeester

Terwijl het aantal manschappen welke wij van Heerlen deesen morgen verwacht hadden niet aangekoomen zijn, so vinden wij ons genoodzaakt uweledele als collonel van de schutterij van Heerlen, morgenvroeg voor negen uur met de geheele schutterij hier te requireeren.

Wij vertrouwen dat de schutterij aan dese onse vraag stiptelijk voldoen zal ten eijnde voortekoomen de rigoureuze maatregelen die wij in een tegenoovergesteld geval souwden moeten neemen.

De Commissarissen voornoemt
Bangeman Huygens
J. B. van Hugenpoth”.

Eerst tien dagen later beantwoordde de burgemeester het bericht van de benoeming van Minuth. Hierin stelt hij, dat hij onder gezag staat van de Prins van Oranje-Nassau en zich deswege excuseert zijn bestuursmaatregelen niet te kunnen opvolgen.

De boot was nu aan! De Gouvernements-commissaris stuurde zijn bekendmaking, gedrukt in de Nederlandse taal, die aan duidelijkheid niets te wenschen overliet.

Zeven dagen daarna gebeurde de ernstige molestatie op burgemeester Kemmerling en diens echtgenote, nu beschuldigd van pro-Franse sympathieën.

Intussen bleef de soevereiniteitskwestie onze burgemeester kwellen. Op datum van 10 augustus 1814 schreef hij aan de commissaris van de Prins een brief, waarin dit conflict pijnlijk tot uitdrukking kwam. Deze brief aan „den Heeren Commissarissen van den Heere Prince van Orange en Nassau” luidde als volgt:

„Ik hebbe de eere Uwhoogwelgeboren te informeeren dat seedert eennige daagen de Heer De Rhoer, directeur du Cercle, sig alhier heeft koomen etableren; ook door twee circulaire brieven in dato den 1en en 5en deesen aan de Burgemeester en Ontfanger heeft gesegt, dat wij geene relatiën met Uwhoogwelg. meer meugen hebben, selfs op straffe daar bij uytgedrukt.

Ik hebbe altoos van mijne pligt geagt seer stiptelijk alle bevelen van de superieure autoriteyten uyt te voeren. Het soude mij dus smerten, dat ik door dit conflict van de eene ofte andere seyde onaengenaemheden kreege. Mijn hertelijk wensch is altoos geweest een onderdaan van sijn Koninklijke Hoogheyd te blijven. Dan mijn ouderen en voorouderen soals ik ook hebben altoos onder hollandse Regeeringe gelukkig geleeft, dog dit Land is met Pruyssische militairen beset en soude het deese gemeentenaren niets anders dan onaengenaemheden veroorsaeken als ik mijn onwillig toonde aen de bevelen van de Gouvernements-authoriteyten te voldoen.

Om mij uyt deese verdrietige situatie te trekken neeme ik de vrey-
heyd mij aan Uwen te verwenden met ootmoedig versoeck mij te
willen seggen hoe ik mij hier te verhouden hebbe.

Ik hebbe de Eere mij met allen eerbied te noemen,

J. G. KEMMERLING”.

Prompt kwam hierop het antwoord als volgt:

„Aan den Heere Burgemeester van Heerlen,

MAESTRICHT den 13 augustus 1814.

Wij haasten ons U te antwoorden op Uwe missieve van den 10 deser
dat so lange gij van wegens Z.K. Hoogheid onzen Souverein niet
geautoriseert zult wezen aan de bevelen van het Gouvernement
Generaal van de Neder en Middel Rijn te gehoorzamen, gij aan die
door deszelfs agenten, aan Uw geadresseert, niet moogt voldoen.

De Commissarissen van Z.K. Hoogheid
in de voormalige Generaliteits Landen
De Secretaris Generaal”.

Reeds de dag daarna — 14 augustus 1814 — ging een schrijven uit
van de nieuw benoemde Gouvernements-commissaris Brandin van
de volgende inhoud:

„Dépt d.l. Meuse Inf.

Cercle de Ruremonde.

Ruremonde le 14 août 1814.

Le Directeur du Cercle de Ruremonde

à

Monsieur le Bourgemaitre de Heerlen.

Monsieur,

J'ai l'honneur de vous prévenir que par décision du 9 du courant
Son Excellence Mr le Gouverneur Général a bien voulu me confier
l'administration des communes du Cercle de Maestricht situés sur la
rive droite de la Meuse. Vous aurez donc à correspondre avec moi
pour toutes les affaires administratives nécessaires de votre commune
dans lesquelles mon intervention est nécessaire d'après les lois et
règlements et à vous abstenir et sur votre responsabilité personnelle
de toute correspondance pour objet de service avec des autorités qui
ne dépendent point du Gouvernement général siégeant à Aix-la-
Chapelle. *Je me ferai toujours un plaisir et un devoir de concourir*
avec vous à tout ce qui peut assurer les vies de votre administration.
D'un autre côté je suis autorisé à espérer que vous mettrez dans vos
relations avec moi toute la célérité et toute l'exactitude désirables.

Mes messagers arriveront tous les cinq jours dans les communes.

Recevez, Monsieur le Bourgemaitre,

l'assurance de ma parfaite consideration.

(w.g.) Brandin”

Het schijnt, dat sindsdien van een bestuursinmenging vanwege de

Prins van Oranje niets meer gemerkt wordt, althans niet uit de overheidscorrespondentie in het gemeentearchief.

Duidelijk blijkt wél, dat het gezag van de Geallieerde Mogendheden wordt uitgevoerd. Een typisch, tevens interessant bewijs was de verplichte viering van de slag van Leipzig te Heerlen, waarvan Kemmerling verslag uitbracht.

Een ander bewijs, dat de hoge Geallieerde Mogendheden nog in april 1815 hun gezag te Heerlen uitoefenden, blijkt uit de eedsaflegging van de Heerlense burgerwacht in handen van burgemeester Kemmerling. In de tekst van de eed worden de hoge Geallieerde Mogendheden onze soevereinen genoemd. De tekst luidde:

„Eedaflegging Burgerwacht Heerlen 1815.

Heden de eerste april achttienhonderdvijftien verschenen voor mij Jean Gérard Kemmerling kapitein van de eerste compagnie van het eerste bataljon der Burgerwacht van het kanton van Heerlen, de sergeant-majoor, onder-officieren en soldaten van de burgerwacht van de eerste compagnie van Heerlen, als ondertekenaars, die, ieder afzonderlijk, in mijn handen de volgende eed hebben afgelegd, te weten:

Ik zweer gehoorzaamheid en trouw aan het Gouvernement-generaal, gevestigd door de Hoge Geallieerde Mogendheden, alsoock volledige en algehele onderwerping aan de bevelen, die hiervan zullen uitgaan. Daarenboven beloof ik gehoorzaamheid aan de officieren en andere superieuren van de Burgerwacht zoals voorgeschreven is door het Reglement van 6 april 1814, terwijl ik mij onderwerp zonder tegenstand aan de disciplinaire straffen in geval van overtreding van de gevestigde orde.

Gedaan te Heerlen op datum als boven”.

Het zou tot 12 mei 1815 duren, dat de Prins van Oranje, ingevolge besluit van het Weener Congres zijn soeverein gezag over de voormalige Landen van Overmaas kon uitoefenen, terwijl de nieuwe grondwet m.i.v. 25 augustus hier van kracht zou worden. Zeer vermoedelijk heeft Kemmerling met opgelucht hart de publikatie van de volgende inhoud tot de Heerlenaren gericht:

„Inwoonders van Heerlen,

Het soo lange gewenscht definitief Bestuur heeft nu begonnen en het provisioneele opgehouden, Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden heeft ons soo als ook de naburige gemeentes in besit genomen en versprooken door eene heylsamen en soete Regeeringe alle de inwoonders van sijn Reyk gelukkig te maaken.

Den soo onverwagde oorlog die de geheele werelt in de nootsakelijckheit gestelt heeft teegens Vrankerijk te voeren, is oorsaake, dat er nog vele opofferingen soo in gelt, levensmiddelen als menschen gevraagd worden. Maar hoe sterker de aanstrengingen zijn, hoe eer-

der sal den vrede verkregen worden, die ons Vaderland in de oude fleur sal doen opkoemen en in eendragt een jeder de vrugten van zijn arbeid sal laeten genieten. Deese soo troostende hoope geeve ons moed en kragt alles te doen wat daar toe te doen vereyscht wort om deesen vreden te erlangen. Het leve Frederic Willem Koning der Nederlanden”.

Op 22 mei 1815 kreeg de burgemeester van de commissaris van het arrondissement Eindhoven bericht, dat de van ouds Hollandse gemeenten, gelegen op de rechter Maasoever, ingevolge besluit van Z.M. de Koning, met de provincie Brabant verenigd zullen zijn — een zeer merkwaardige bestuursmaatregel, met een voorlopig karakter. Op 1 juni 1815 maakte burgemeester Kemmerling de naamlijst op van de samenstelling van de gemeenteraad, die toen 23 leden telde.

Oranje stelt de provinciennaam vast van voormalig gebied van Overmaas, anno 1815

Bij het vaststellen van de nieuwe provincienamen in het Verenigd Koninkrijk zou opnieuw de traditionele visie van het Huis van Oranje zijn stempel drukken op onze Maasgouw. In de commissie, die de grondwet van 1815 moest ontwerpen, waren oorspronkelijk de namen „Maastricht” en „Opper-Gelderland” voorgesteld. Maar bij de artikelen 1 en 2 van het hoofdstuk „Van het Rijk en deszelfs inwoonders”, waarin de nieuwe provincies met name werden opgesomd, maakte koning Willem I de kanttekening: „Rangschikking staat mij niet aan. De naam van *Limburg* is verloren”. Op de vergadering van de grondwetscommissie van 8 juni 1815 werd toen als volgt besloten:

1. „dat ingevolge de begeerte van Z.M., aan de commissie der vergadering te kennen gegeven, de provinciën in die orde zullen worden gerangschikt, als dezelve onder de regering van keizer Karel V hadden, met die verandering, dat de provincie Luik na die van Gelderland zal volgen;
  2. dat ingevolge dezelfde begeerte de provincie Maastricht de naam van *Limburg* voeren zal”.
- En zo is het geschied.

Heerlen bij België, 1830—1839

Helaas is het bestuur van koning Willem I voor de zuidelijke provincies niet het gewenste klimaat gebleken. Toen in augustus 1830 in Brussel de revolutie uitbrak, sloot Limburg zich hierbij aan. Uit de toren van de Heerlense St. Pancratiuskerk wapperde de Belgische vlag.

Koning Willem II te Heerlen, 1841

Na de wedervereniging van onze streek met de noordelijke gewesten zien we dan voor het eerst een Oranjevorst Heerlen en omgeving bezoeken, anno 1841. Te Rolduc sprak Willem II de gedenkwaardige woorden: „Je vous maintiendrai”. Op de terugreis via Sittard gebeurde er te Heerlen een klein incidentje. Ik licht uit het rapport van kapitein Hoppenbrouwers als volgt:

„Bij het vanuit Kerkrade in de namiddag van de 17e te Heerlen terugkeren, om verder naar Sittard te gaan, is het rijtuig waarin H. Exc. de Lt. Generaal Destombe, de Staatsraad gouverneur Gericke van Herwijnen, de heer Districtscommissaris Kerens de Wolfratz en ik gezeten waren en hetwelk dat waarin Z.M. de koning zich bevond, onmiddellijk voorafging, door het tengevolge van het schieten, verschrikken der vier voor het rijtuig aangespannene, onbedreven paarden in eenen diepen sloot omvergevallen en hebben de twee eerstgenoemde Heeren en ik, daarbij groot gevaar gelooopen, van te verongelukken, doch zijn wij, dank aan de spoedig ons toegebrachte hulp (Z.M. was dadelijk totdat einde bij ons) er heelhuids en zonder aanmerkelijke lichaamsgebreken en letsel er af gekomen”. De straat, waar dit voorval plaats had, heet nu „Willemstraat”.

Koningin Wilhelmina te Heerlen, 1919, i.v.m. Belgische annexatieplannen

Het jaar 1919 voerde koningin Wilhelmina naar Zuid-Limburg voor een officieel aanhankelijkheidsbezoek van de zijde der bevolking. Na Wereldoorlog I ageerde het „Comité de Politique Nationale” te Brussel voor de wederaanhechting van het zogenaamde „Limbourg-cédé” aan België. Er verschenen brochures in drukwerk zoals „La Protestation du Limbourg. C'est malgré lui que le Limbourg est devenu hollandais”; voorts „La question du Limbourg”. Ook werden vlugschriften uit vliegtuigen afgeworpen. Dit was het uur van Oranje. Op zaterdag 1 maart 1919 arriveerde H.M. in gezelschap van Prins Hendrik te Heerlen. In het „Limburgsch Dagblad” van 3 maart verscheen een hoofdartikel over dit bezoek, dat een uitvoerig ooggetuigenverslag geeft van de spontane ontvangst, die de Zuidlimburgse bevolking de Koningin bereidde.

Dit was het duidelijke antwoord, dat uiteraard de Vredesconferentie te Parijs moest beïnvloeden. In het Limburgs Dagblad van 1 maart werd onder de titel „Het zelfbeschikkingsrecht” het volgende gesteld. De „Daily Telegraph” verneemt uit Parijs: „Aan de territoriale en economische commissies, welke door de vredesconferentie zijn ingesteld, is verzocht om alle rapporten vóór 8 maart in te dienen. Zoals reeds gemeld wenst de regering te Brussel gedeelten van Limburg te annexeren en een paar kleine districten in het Rijnland. Als compensatie zou een deel van Oost-Friesland met Emden bij Nederland worden ingelijfd. Men gelooft, dat Engeland

zulk een plan zou steunen m.h.o. op de verdwijning van Emden als Duitse marine-haven”.

Conclusie

Ik onderken één samenbindend richtsnoer, dat de leden van het Huis van Oranje sinds de 2e helft 16e eeuw t.a.v. alle Nederlandse gewesten heeft gedreven: het behoud der territoria van de Bourgondische Kreits, het eendrachtig samengaan. Zij moeten de redevoering niet vergeten zijn van prins Willem, die hij op oudejaarsavond 1564 voor de leden van de Raad van State te Brussel hield en waarin hij een hartstochtelijk beroep deed op collectieve *verdraagzaamheid*, de sleutel tot behoud van die *eenheid*. „Eéndracht maakt macht”! Jammer, dat er toen nog geen sprake was van een oecumenische beweging. Geloofsverdraagzaamheid, respect voor andermans overtuigingen: dit recht van de mens bij uitstek heeft Oranje, zo goed en kwaad als het ging, boven de partijen gehouden. Tot drie maal toe heeft hij onze Maasvallei bezocht om militairerment de verloren gegane gebiedsdelen te herwinnen. In 1814—1815 is Oranje weer hier ter revendiquering van zijn rechten. Anno 1919 stond koningin Wilhelmina op Zuidlimburgse bodem en reisde van Heerlen langs Wittem naar Vaals—Maastricht; één week, vóórdat de betreffende rapporten van de commissie voor de Belgische territoriale eisen te Parijs moesten worden ingediend.

Op donderdag 22 maart 1945 kwam H.M. vanuit Londen—Brussel naar bevrijd Heerlen, waar zij ten stadhuisse hartelijk werd ontvangen. Van hieruit bezocht zij de Staatsmijn Wilhelmina.

Wanneer Nederland naar wij hopen binnen afzienbare tijd opgenomen zal zijn in het „Verenigd Europa”, heeft Oranje de taak de Nederlandse identiteit binnen dit volkerenconcern en binnen de gestelde normen te waarborgen. Maar dan zal de positie van ons staatshoofd t.a.v. zijn grondwettelijke handelingsbevoegdheid dermate ingrijpend dienen te worden gewijzigd, dat de mogelijkheid er ruimschoots inzit, zich ook handelings**bekwaam** te kunnen tonen. Als Oranje zich in de 16e eeuw niet de vereiste handelingsbevoegdheid had aangemeten, zouden de Nederlanden nooit de resultaten van hun handelingsbekwaamheid ondervonden hebben. Mogen de Oranjevorsten het devies kunnen blijven waarmaken: „Je vous maintiendrai”!

Een nieuwe schakel tussen HEERLEN en STEINFELD

Andreas oudste kerkpatroon

In een vroegere aflevering heb ik uitvoerig uitgewijd over Heerlens oudste kerkgeschiedenis. Daarbij kwam ook de vraag naar het oorspronkelijke patrocinium van Sint Andreas ter sprake. Wij konden tot nu toe slechts konstateren dat het patrocinium er minstens in 1049 was, en dat het in later tijd, vermoedelijk bij de bouw van de nieuwe (huidige) kerk heeft moeten plaatsmaken voor dat van Pankratius.

Het vermoeden leek gerechtvaardigd, deze verandering toe te schrijven aan de familie Ahr-Hochstade.¹⁾

Een jaar geleden heb ik geschreven over de relatie tussen Heerlen en Steinfeld, twee territoria die vroeger beide in bezit van Udo van Toul waren en die later tot in de dertiende eeuw aan de genoemde familie Ahr-Hochstade behoorden.²⁾

Nu blijkt dat Steinfeld, evenals Heerlen, vroeger een kerk bezat, die toegewijd was aan Sint Andreas. Ogenblikkelijk komt dan de vraag op, of ook hier een mogelijkheid ligt voor relatie tussen Heerlen en Steinfeld. Laat ik maar meteen zeggen, dat het antwoord nog niet gevonden is. Wel zijn er enkele punten die de aandacht verdienen.

Vooreerst enkele gegevens over deze Andreaskerk. Zij wordt voor het eerst vermeld onder abt Albert (1184—1189), dus kort nadat de bouw van de huidige abdijkerk aangevangen was.³⁾ Reeds in het midden van de tiende eeuw wordt een kerk in Steinfeld vermeld en Schmidt meent dat zij van aanvang parochiekerk geweest is. De vraag is nu: welke kerk? Die van Andreas of de oude zijkapel(len) van Ursula en Stefanus aan de zuidzijde van het huidige transept?⁴⁾ De basementen van deze kapellen horen tot de oudste bestanddelen van het tegenwoordige Steinfeld.⁵⁾

De Andreaskerk stond tussen de westbouw van de abdijkerk en het in 1772 gebouwde „innere Tor”, een afstand van ongeveer 20 meter. Zij kan dus niet groot geweest zijn, slechts een kleine dorpskerk. De enige afbeelding ervan is te vinden op een pentekening uit 1738, van de Belg Renier Roidkin. Daaruit blijkt dat zij een hoog dak en een aan de noordzijde naast de kerk staande toren had. In het geheel van het beeld echter is de tekening zo klein, dat daaruit verder niets af te leiden is.⁶⁾

Uit de verder bekende gegevens is voor ons nog interessant, dat abt Reinier Hundt (1482—1492) voor deze kerk een retabel liet vervaardigen die stamt uit de keulse schildersschool. Zij stelde de zogenaamde Mis van Gregorius voor en onder de afgebeelde heiligen bevonden zich de apostel Andreas, patroon der kerk, en de H. Potentinus, patroon van de abdijkerk. Deze retabel bevindt zich thans in het „centraal museum” te Utrecht. ⁷⁾ Volgens een inventaris van de abdij, in 1797 opgesteld, bevonden zich in de Andreaskerk meer dan drie altaren. ⁸⁾

In de franse tijd is deze kerk afgebroken en er is geen spoor meer van over. Op de binnenplaats, voor de hoofdingang van het abtsgebouw, staat een zonnewijzer op een kleine romaanse zuil. Men heeft verondersteld dat deze zuil uit de Andreaskerk afkomstig is, maar Schmidt schijnt daaraan geen waarde te hechten. ⁹⁾ De plaatselijke overlevering vertelt dat de fransen na de opheffing van de abdij (1802) eisten dat de Steinfelders de abdijkerk zouden afbreken, omdat zij twee kerken een overbodige lukse vonden. Daar de Steinfelders, of althans de parochianen, daar niets voor voelden, zouden ze in één nacht de Andreaskerk gesloopt hebben, meer nog om snel klaar te zijn dan uit liefde voor de romaanse kerk. Wat er ook van zij, dit wijst er wel op dat deze Andreaskerk niet groot geweest kan zijn. Daarmee is zo ongeveer gezegd, wat er van deze kerk verteld kan worden.

Blijft de vraag naar de ouderdom van deze Andreaskerk en de thans nog bestaande kapellen. Men is het er over eens dat er in Steinfeld in elk geval een bedehuis stond, vóór er van een kloosterstichting sprake was. De mogelijkheid voor een kerk of kapel wordt aangenomen voor de tiende eeuw; exakter, tussen 950 en 960. Van een klooster is eerst sprake een eeuw later, niet vóór 1069, mogelijk tussen 1069 en 1073. ¹⁰⁾ Schmidt neemt aan dat de kerk van Steinfeld van aanvang aan parochiekerk was. Dat nu kan men mijns inziens ter discussie stellen. Bezien we de geografische en demografische situatie van dit land, dan is Steinfeld ook nu nog een eenzaam gebied. Vóór de wederbevolking van het klooster en het begin van het gymnasium (1923) telde Steinfeld amper tien huizen en wát er stond, was op een of andere wijze ontstaan in relatie tot de abdij, later pruisisch tuchthuis. Steinfeld was en is inderdaad parochiekerk maar dan van een aantal dorpen rondom die weliswaar groter zijn, maar zelf geen kerken hebben. Waarom is de kerk nu juist gebouwd, waar geen mensen woonden en op een afstand van zoveel dorpen? Het dichtsbijge dorp ligt op 2 km. afstand. De parochinia van de buurkerken lijken te wijzen op zeer oude parochies: Laurentius, Stefanus, Matthias, Petrus; en willicht iets later Martinus en Dionysius.

Beziet men de grenzen van het oorspronkelijke territorium dat het

allodium van Udo van Toul gevormd moet hebben, een gebied enkele malen groter dan het allodium Herle, dan ligt Steinfeld op de uiterste oostgrens. Bovendien kan men, zoals gezegd, voor Steinfeld in die tijd nauwelijks bewoning aannemen, terwijl er elders vele dorpen lagen. Zelfs na de deling van dit domein, na Udo's dood, lag Steinfeld excentrisch ten opzichte van de aan kerk en klooster onderhorige dorpen (kaart bij Oediger, 41). Ik geloof daarom dat we voor Steinfeld de redenen elders moeten zoeken.

In deze omgeving zijn nog zeer veel resten van heidense kultusplaatsen. Op een hoogte bij Pesch midden in de bossen is een heilige plaats ontdekt, waar drie tempels naast elkaar gevonden zijn, een gallo-romeinse van inheemse godinnen, de matronae vacallinehae, een jupiterheilgdom en een basilika voor de oosterse mysteriegodsdienst. Tijd van ontstaan eerste eeuw; hoogtepunt in vierde eeuw. ¹¹⁾

Bij Engelgau staat op een eenzame heuvel tussen weiden de Ahekapelle, toegewijd aan Sint Servaes (hier een veel vereerde heilige) waarvan men mij verzekerd heeft, dat ze ontstaan moet zijn op de plaats van een heiligdom van een brongod of godin. De naam van de kapel wijst daar trouwens ook op.

Iets dergelijks nu vermoed ik ook voor Steinfeld. Het ligt op een heuveltop van meer dan 500 meter, aan alle kanten door diepe dalen omgeven. Een uitgezochte plaats dus voor een heiligdom. Dat dit in de tijd van de kerstening door een kristelijk heiligdom vervangen is, ligt voor de hand. Dat echter in zo'n eenzaamheid een parochiekerk ontstond, moet wel een andere reden gehad hebben. Ik zou daarom de volgende hypothese willen voorstellen.

De mogelijkheid van een heidense kultusplaats op de hoogte van Steinfeld is zeker aanwezig. Misschien is deze plaats gekerstend door een eerste heiligdom dat gezocht zou kunnen worden op de plaats van de twee oude kapellen, aan de zuidzijde van het transept. Deze dubbelkapel is misschien een latere opvolgster.

Dan is er sprake van een kloosterstichting in Steinfeld, juist in de tijd van Udo of vlak na zijn dood. We weten dat hij in Toul voor verbetering van kloosters zorgde. Dat klooster moest natuurlijk een kerk hebben. Dat zou dan de Andreaskerk kunnen zijn geweest. Een eeuw later is dan begonnen met de romaanse basilika, die op naam van Theoderik van Ahr staat (1142). Zo is dan de mogelijkheid open dat de Andreaskerk van aanvang mede dienst deed als parochiekerk en dat dit zo bleef, nadat de abdij een nieuwe kerk gekregen had. Dat zou dus betekenen dat het klooster zich zelf tot centrum van het kerspel gemaakt heeft. Het is trouwens voor de meeste abdijen de normale situatie geweest dat er een eigen kerk was voor de kloosterbewoners en een tweede voor de omwonenden.

Wie is nu de stichter van deze Andreaskerk? Misschien komen wij

een eind in de goede richting, als wij de berichten over de stichtingen in Steinfeld nagaan.

Er zijn vier notities die de oudste tradities, op elk eigen wijze, weergeven. Alle noemen een Sigibodo van Ahr als stichter en alle plaatsen de stichting in de tiende eeuw. ¹²⁾ Er is echter zoveel innerlijke tegenspraak, dat men hoogstens een stichting in de tweede helft van de tiende eeuw kan aannemen, 950—960, en wel door Si(gi)bodo, die een voorvader van de latere graven van Ahr kan zijn geweest. In de tiende eeuw waren er nog geen graven van Ahr. Oediger wijst er bovendien op dat er alleen sprake is van een *kerkestichting*, al sluit dit een kloosterstichting niet uit. ¹³⁾

Het verhaal over de aankomst der relieken van de heilige Potentinus vermeldt in Steinfeld een reeds bestaande kerk, toegewijd aan O.L. Vrouw en de hl. Petrus. ¹⁴⁾ Als nu de stichting van Steinfeld niet in 920 kan hebben plaats gehad, dan kan men bezwaarlijk de aankomst van de relieken wel voor dat jaar aanhouden (zoals Oediger schijnt te doen t.a.p.). Daar bovendien die translatie aan een Dirk van Ahr wordt toegeschreven, moet zij veel later worden gesteld. Dat zou mijn vroeger geopperde veronderstelling bevestigen, dat de relieken pas met de nieuwbouw der romaanse kerk in 1142 in Steinfeld gekomen zijn en dat Potentinus de patroon van deze nieuwe kerk geworden is. ¹⁵⁾ Misschien was aan deze nieuwbouw oorspronkelijk een patrocinium van Maria en Petrus toegedacht, de broer van Andreas. Zou dat niet een goed pendant geweest zijn voor Andreas' patronaat over de oudere kerk?

Maar wanneer is die Andreaskerk gesticht? De verleiding is groot, dit in verband te brengen met Udo van Toul. Oediger oppert de mogelijkheid dat het *klooster* pas gesticht is na Udo's dood in 1069, en vóór 1073 't jaar waarin een Sibodo als overleden vermeld wordt. De stichter Sibodo van de oude traditie zou dan geen ander geweest zijn dan de eigen broer van Udo. Deze laatste immers bezat Steinfeld nog ongedeeld. Zowel Steinfeld als Heerlen, door hem aan de kerk van Toul geschonken, zijn niet aan die kerk gebleven. In 1121 bezat Dirk van Ahr Heerlen en half Steinfeld met het klooster, dat hij toen wegens verval aan de aartsbisschop van Keulen overliet. ¹⁶⁾ De andere helft van het Steinfelder allodium behoorde reeds in 1106 aan Walram van Limburg en bleef in zijn bezit tot 1130. ¹⁷⁾ De deling van Steinfeld moet dus tussen 1069 en 1106 hebben plaatsgehad. De graven van Ahr hielden slechts het oostelijk deel, zoals dat later aan het bisdom Keulen kwam: Steinfeld, Urft, Marmagen en Wahlen. ¹⁸⁾

Waarom is die schenking van Steinfeld-Heerlen aan de kerk van Toul ongedaan gemaakt? We weten het niet. In 1069 bestond zij nog blijkens een oorkonde van paus Alexander II. Hebben Udo's erfgenamen een compensatie gezocht in een stichting op eigen gebied, of is een suggestie daartoe nog afkomstig van Udo zelf? In elk geval zou ik voor de kerken in Steinfeld de volgende hypothese willen opstellen:

Er heeft een eerste stichting plaats gehad in de tiende eeuw. Misschien ter plaatse waar nu de twee oude kapellen staan.

Udo of zijn opvolgers hebben een eeuw later op die plaats een klooster gesticht, dat een nieuwe kerk kreeg, toegewijd aan Andreas. Aan deze kerk zijn toen de parochierechten verbonden voor de omliggende dorpen die nog geen kerk hadden.

Weer een eeuw later stichtte Dirk van Ahr de derde de tegenwoordige kerk voor het nieuw gevormde konvent van Norbertijnen. Aanvankelijk had men voor deze kerk als Patroon O.L. Vrouw en de hl. Petrus gekozen. Door de komst van belangrijke relieken van de hl. Potentinus en gezellen heeft deze kerk tenslotte genoemde heiligen als patronen gekregen. Deze kerk werd kloosterkerk. De Andreaskerk bleef parochiekerk.

Daar er van continuatie van kerkbeheerders en kloosterbewoners geen sprake is, kan het verklaarbaar zijn dat de traditie niet eensluidend doorgegeven is. Later heeft men de diverse gegevens met elkaar verbonden en verward.

Deze hypothese zou konsekwenties kunnen hebben voor Heerlen. Is het niet op zijn minst merkwaardig dat het nabuurdorp, Marmagen, het enige dat in dit territorium een eigen kerk had, Laurentius als patroon heeft en Steinfeld, later ontstaan, Andreas, met als parallel een moederkerk van Laurentius in Voerendaal en een dochterkerk van Andreas in Heerlen? Meer durf ik er nu niet van te zeggen. Zo blijft de vraag welke van beide Andreaskerken de oudste is. Dat geldt trouwens ook voor de beide Laurentiuskerken. Vervolgens de vraag, of Udo de stichter kan zijn van de Heerlense Andreaskerk. Heeft hij Andreas bijzonder vereerd, of heeft hij voor Steinfeld het patrocinium aan Heerlen ontleend? En dan is er nog de vraag naar het ontstaan van het klooster in Heerlen.

Als aanvulling op mijn vorig artikel kan ik tenslotte nog vermelden, dat de tombe van de H. Herman Joseph oorspronkelijk in een zijbeuk van de kerk gestaan heeft en eerst in de achttiende eeuw midden in de kerk geplaatst is en wel precies op de plaats, waar de stichter van de kerk, Dirk van Ahr, begraven is.¹⁹⁾ Zijn graf had dus in Steinfeld eenzelfde plaats als dat van Walram van Limburg in de kerk van Rolduc.

Steinfeld, juli 1969.

C. DAMEN OSB.

Noten :

- 1) Studie over Heerlens oudste kerkelijk verleden, Land van Herle 5 (1955) 113—139.
- 2) Groeten uit Steinfeld, Land van Herle 18 (1968) 101—106.
- 3) H. J. SCHMIDT, Steinfeld, ehemalige Prämonstratenser-Abtei (Rheinisches Bilderbuch herausgegeben von der Landesbildstelle, Band 4), Neuss 1963, 20.
- 4) Groeten uit Steinfeld, 101.
- 5) Schmidt, 20.
- 6) Reproductie bij Schmidt, 12.
- 7) Schmidt, 42. Ik heb dit niet gecontroleerd.
- 8) Schmidt, 48.
- 9) Schmidt, 58.
- 10) Schmidt, 11. Beter nog Fr. W. OEDIGER, Steinfeld. Zur Gründung des ersten Klosters und zur Verwandtschaft der Grafen von Are und Limburg, in Geschichte und Landeskunde. Forschungen und Darstellungen. Franz Steinbach zum 75. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden und Schülern (Bonn 1960) 38—49. Oediger heeft weliswaar weet van de relatie Heerlen-Steinfeld onder Udo, maar het artikel van L. van Hommerich over Udo's karolingische afstamming, Land van Herle 2 (1952), is hem blijkbaar niet bekend.
- 11) Beschrijving en rekonstruktie bij Rudolf Pörtner, Mit dem Fahrstuhl in die Römerzeit; Städte und Stätten deutscher Frühgeschichte (Signum Taschenbücher) z.j. (1962) 120, 121.
- 12) Een en ander bij Oediger, 37—40.
- 13) Oediger, 40.
- 14) Oediger, 38 noot 1.
- 15) Groeten uit Steinfeld, 102. Het klooster wordt in 1163 voor het eerst *ecclesia s. Potentini* genoemd, Oediger, 38 noot 1.
- 16) In zover is mijn bezwaar, geuit in Groeten, 102, dus opgeheven.
- 17) Oediger, 45.
- 18) Groeten uit Steinfeld, 104.
- 19) Schmidt, 48.

Herdenking van de bevrijding van Schaesberg

II.

In de namiddag werd het weer levendiger, in de verte hoorde men kanongebulder dat naderbij scheen te komen. Er werd gevochten aan de noordelijke oever van de Geul. Tenslotte werd mitrailleurvuur hoorbaar, blijkbaar op de hoogte van Ubachsberg. Men werd zenuwachtig. De Amerikanen werden met ongeduld verwacht, maar men vreesde in de vuurlinie te komen.

Ook de hier nog aanwezige kleine afdelingen Duitsers vertoonden tekenen van onrust. De grote stroom in de richting van de grens had opgehouden. Nog troepjes infanterie, in wanorde, kwamen uit de richting Heerlen, zoekend naar een vervoermiddel. Ze maakten vergeefs jacht op fietsen en auto's. Als achterhoede arriveerde de tros van de 3de compagnie, 16e regiment, bestaande uit 3 vrachtwagens, waarvan één op sleeptouw. Ze zochten een onderkomen onder de poort van mijn overbuurman.

Het mitrailleurvuur uit de zuidelijke richting hield de hele namiddag aan en in het Schiffelderveld werden vluchtende Duitse soldaten gesignaleerd.

Donderdag en vrijdag vertoonden hetzelfde beeld: er waren nog maar weinig Duitsers in de omgeving; er was kanon- en mitrailleurvuur in de verte; alle werk lag stil en iedereen verlangde naar nieuws, dat er echter niet was.

Vrijdag, 15 september, ontvingen we tegen het middaguur bericht van een familielid uit Grotenrath (op 8 km afstand in Duitsland gelegen), dat de grens open was en of we niet wilden overkomen. Er waren geen Zollbeambten meer en ook geen andere contrôle. In de loop van de namiddag begaf ik me met mijn vrouw op weg naar de grens en daar constateerden wij dat de douanepost Scherpenzeel verlaten was, maar dat in het dorp zelf nog SS-ers waren. Om deze te ontlopen namen we onze weg door het veld langs de Heihof (of Kaninshof).

In Grotenrath heerste grote ontsteltenis. Bij mijn familie hielden een tiental oudere mannen (alle weerbare mannen waren onder de wapenen) een soort „krijgsraad”. De SS had bevel gegeven dat het dorp geëvacueerd moest worden en dat de bewoners met have en goed over de Rijn moesten trekken, maar deze weigerden. Die morgen was een laatste bevel gekomen: Als ze niet vrijwillig wilden vertrekken, dan zou het met geweld gebeuren. De vergaderden waren vast besloten niet te gaan en zich desnoods met schoppen en riek

te verzetten. Ze werden in hun houding gesterkt door het geluid van ontploffingen in de nabijheid, dat de nadering van onze, maar ook van hún bevrijders scheen aan te kondigen. Naderhand bleek echter, dat de ontploffingen het gevolg waren van de vernieling van de wissels op het spoorwegemplacement te Heerlen; overigens voorbereidingen voor de aftocht.

Mijn familie had nog een probleem: ze hadden een vet varken en er was in heel het dorp geen slager meer te vinden. Of een neef, die slager was, niet kon overkomen?

Tijdens ons verblijf in Grotenrath arriveerde er een nicht, Gretchen, uit Ratheim. Ze was daar onderwijzeres en kwam per fiets naar huis, want het onderwijs was gestaakt. Op haar weg, die over Roer en Wurm leidde, had ze geen soldaten meer gezien; ook de bunkers van de Siegfriedlinie waren verlaten. Hieruit zou men moeten afleiden, dat de Amerikanen de volgende dagen zonder tegenstand hadden kunnen doorstoten indien ze niet bij de grens halt hadden gehouden. Op onze terugweg uit Grotenrath waren wij getuige van een aanval van lightning's op de mijn Carolus Magnus te Merkstejn.

In de laatste dagen van de week werden onze mijnen door de Duitsers geplunderd en werden waardevolle machines weggevoerd.

De gouwleider van Schaesberg H., liet zijn suikergroothandel onbeheerd achter. De voorraad werd een goede buit voor de kinderen, die het al lang zonder snoepgoed hadden moeten stellen.

Zaterdag, 16 september, was weer een dag vol spanning. De Duitsers schenen zich op verdediging voor te bereiden om de aftocht te kunnen dekken. Ze legden mijnen („Tellerminen”) op de brug en bij het kruispunt in de Streep.

's Morgens fietsten neef Harrie, de slager, met mijn zoon Pierre naar Grotenrath om het varken te slachten. Tegen de middag kwamen ze terug met een vracht vlees, die toen bijzonder welkom was, want de bevrijding betekende nog niet het einde van het gebrek aan levensmiddelen.

Tegen een uur of tien verscheen neef Johan uit Grotenrath met een kar, bespannen met een os, volgeladen met koffers en zakken. Hij vertelde, dat gisteren na ons vertrek, de „Grüne Polizei” was teruggekeerd om aan te zeggen, dat alle inwoners de volgende morgen het dorp moesten verlaten en de Rijn over trekken. Daar de grens open was wilde hij een en ander bij ons in veiligheid brengen. Wat hij meebracht was een kleine kamer vol: een aantal koffers (die al hadden klaar gestaan voor de evacuatie), zakken meel, een pot boter, vlees en andere zaken. In zenuwachtige haast werd alles afgeladen. Voor os en kar werd een onderkomen gevonden bij mijn zwager, die in de buurt van de Ingwie woonde.

Overigens verliep de zaterdag vrij rustig. Van geschutsvuur hoorden we niet veel; vliegtuigen zagen we maar weinig en veel Duitse soldaten waren er ook al niet te bespeuren.

De daarop volgende nacht was, tegen alle verwachtingen in, zeer rustig en ook de zondagmorgen. Uit veiligheidsoverwegingen waren

de H. Missen vervroegd, om 6, 7 en 8 uur. Na de laatste H. Mis trokken Duitse troepen door de insnijding van het spoor in de richting van Heerlen en posteerden zich langs de spoordijk tussen Schaesberg en Heerlen. Dat wees er op, dat zij de Amerikanen verwachtten. Tegen de middag waren veel vliegtuigen in de lucht, hetgeen de spanning verhoogde. Daarna kwam het bericht dat de Amerikanen reeds in Terwinselen waren. Mijn neef Frans was er geweest en had ze gezien. Er vormden zich groepjes mensen op straat die de komende dingen bespraken tot 't bevel kwam: „Strassen frei!” Tegen 1 uur verschenen, als opgejaagd wild, uit de richting Heerlen een aantal auto's, die stopten tussen de Ruitersstraat en het kruispunt Streep. Uit één der auto's stapten 3 soldaten die onze tuin binnen kwamen. Daar plaatsten ze 'n toestel, terwijl ze ons geboden in huis te gaan, daar wat ze deden „geheim” was. Ik dacht, dat ze er een machinegeweer gingen opstellen en dat er gevochten zou worden. Ik werd in die mening gesterkt door een aantal officieren die op de weg, hevig gesticulerend, blijkbaar krijgsraad hielden. Later bleek dat het toestel een radiozender was. De Funker, die zo geheimzinnig deden, werden spoedig gemeenzaam en lieten zich zelfs fotograferen. Het toeval wilde, dat de Funker nu zaten onder dezelfde kersenboom, waaraan in de vroege morgen van 10 mei 1940 Duitse soldaten een telefoonkabel bevestigden.

Intussen wees alles op de nadering van grote gebeurtenissen: toenemend kanongebulder en mitrailleurvuur in de nabijheid. Tegen 3 uur werden we opgeschrikt door een geweldige ontploffing: de Duitsers hadden de spoorbrug van het miljoenenlijntje bij het eikenbos opgeblazen.

Toen het tegen 4 uur begon te regenen, verhuisden de Funker vanonder de kersenboom naar de veranda. Een der soldaten was zeer spraakzaam. Het was een Oostenrijker. Hij heette Josef Janisch en was koster in Rummelsdorf in Burgenland aan de Hongaarse grens. Hij vroeg of hij op de piano mocht spelen. Toen zei mijn vrouw ondeugend: „Als je speelt Wir fahren gegen England”. Hij verheugde zich dat hij weldra weer naar de Mutter zou kunnen gaan, want hij meende dat de oorlog afgelopen was als de Amerikanen Duitsland zouden bereikt hebben. — Tegen de avond verhuisden de Funker naar het Streperkruis.

Daar niemand zich op straat mocht vertonen, waren wij van de buitenwereld afgesloten en hoorden dus geen nieuws. Dat veroorzaakte grote spanning.

Tegen half tien begon een geweldig bombardement, zodat wij de kelder opzochten. We bleven er ongeveer een uur. Toen hield het bombardement op. Het bleef echter onrustig en daarom gingen we gekleed naar bed.

De regen hield de hele nacht aan, maar tegen 7 uur kwam de zon door. Zo begon de dag der bevrijding: maandag 18 september. Toen ik tegen half acht de tuin in ging, was deze vol Duitse soldaten.

Er was appel en ze kregen instructies. Uit hun strakke gezichten en hun zwijgend voor zich uit staren bleek de ernst van het ogenblik, want zij zouden in het vuur moeten. Tegen 10 uur verlieten ze de tuin en betrokken hun stelling in het Streperbosje langs de Heerlense weg. Ook lagen er Duitsers langs het spoor, in de volkstuintjes bij de Kapelleberg en bij Terwinselen.

Het begon critiek te worden: elk ogenblik kon het gevecht beginnen. Weldra hoorden we mitrailleurvuur en ontploffingen van granaten. Daarom werd de kelder opgezocht. Het verblijf daar viel ons erg lang en de een na de ander ging weer naar boven. Het schieten bleef echter voortduren en om 1 uur vonden wij het toch raadzamer de kelder weer op te zoeken. Mijn vrouw was nog druk bezig in de keuken met het vlees van het varken dat mijn zoon had meegebracht. Dan, om 1.30 uur, een geweldige slag: een granaat ontplofte in de nabijheid, het huis schudde op zijn grondvesten. Daar tuimelden er een paar de trappen af: mijn vrouw en zoon Jo, beiden bleek van schrik. Pierre was er niet. Waar was die? 'n Tweede en derde granaat ontploften, gevolgd door rinkelen van glas, vallende kalk en stenen. Wat was er gebeurd? Stond het huis er nog? Waar was Pierre?

Er volgde een pauze. Jo ging tot boven aan de trap en riep Pierre, maar hij kreeg geen antwoord. Hij riep nog eens en nog eens en eindelijk verscheen Pierre en kwam naar beneden. Toen de eerste granaat viel had hij dekking gezocht onder 't bureau en was daar blijven liggen.

Nu zaten we met ons vieren in de kelder en luisterden naar het fluiten van de granaten. Het waren spannende ogenblikken die verliepen eer de inslag kwam. En telkens vroeg je je angstig af: waar zal die terecht komen? En als de ontploffing had plaats gehad, gevolgd door rinkelende, krakende en vallende geluiden, was de vraag: hoe zal het huis er uit zien? Zou niemand getroffen zijn? Het zullen 25 à 30 granaten geweest zijn die rondom ons huis, bij het kruispunt van de Streep, gevallen zijn.

Tegen 2 uur werd het stil. We hoorden geen ontploffingen noch andere geluiden meer. Voorzichtig verlieten we de kelder. Het huis stond er nog, zonder merkbare schade. Op straat was het stil. De Duitsers waren verdwenen, maar er waren ook geen Amerikanen te zien.

Langzamerhand gingen meer deuren open en kwamen mensen op straat. Het waren blijde gezichten, die men zag. Men wenste elkaar geluk, want we waren bevrijd! De Duitsers waren weg!

Waar blijven de Amerikanen? Een fietser meldt hijgend: „Ze komen! Ze zijn al aan de mijn!”

(Wordt vervolgd)

J. J. JONGEN.

150 jaren parochie Waubach (1803-1953)

18 jaren pastoraat H. Peters (1952-1969)

Op 26 oktober 1969 nam de parochie Waubach/Groenstraat officieel afscheid van pastoor H. Peters. Bij die gelegenheid sprak de parochiaan F. X. Schobben de pastoor toe. Hij deed een greep uit het kerkelijk verleden van zijn werkgebied én van zijn 18-jarig herderschap. Hieraan wordt het volgende ontleend.

Vele ouderen zal nog levendig voor de geest staan — één jaar na Uw intrede, in 1953 — de zeer feestelijke viering van het 150-jarig bestaan, als *zelfstandig parochiewezen*, van Uw werkgebied. Immers in het jaar 1803 was een einde gekomen, dank zij het pauselijk/keizerlijk Concordaat van 1802, aan de rond een eeuw bestaande toestand van *afhankelijkheid* als rectoraat, van de moeder-parochie Eygelshoven! Als symbool van deze toestand van afhankelijkheid staat er nog altijd het oude rectoraatskerkje aan de Kerkberg, enkele jaren ná 1700 gebouwd en geheel uit eigen middelen bekostigd door *Dominicus Werden*, aan wiens nagedachtenis, door het burgerlijk bestuur een aantal jaren geleden, zeer terecht een straatnaam is gewijd.

Spreker beschouwt het nog altijd als een eer, dat hij op *Uw* verzoek in 1953 heeft mogen fungeren als voorzitter van het parochieel herdenkings-comité. Dit comité slaagde er destijds in de geldelijke middelen te verzamelen, uit de opbrengst waarvan *een hartewens van U als parochieherder kon worden vervuld*, namelijk de aanschaf van een hyper-moderne paramentenkast voor de sacristie! Evenzeer vervult het de comité-voorzitter van destijds nog steeds met voldoening in 1953 de eer te hebben gehad, op een heerlijke zomeravond van dat jaar, tijdens de pauze van de door de plaatselijke zang- en muziekverenigingen gegeven feestconcerten, op het speelplein van de Jongensschool aan de Schoolstraat, de herdenkingsrede te mogen uitspreken, waarbij hij de nagedachtenis opriep van *al-Uw-voorgangers*, te beginnen met pastoor Tilman Laurens Welter — één van de rond 25 laatste Augustijner koorheren van de aloude Abdij Rolduc van vóór de Franse Revolutie — die bij de nadering van door notoire Atheïsten aangevoerde revolutielegers naar allerlei richtingen uiteenstoven in de hoop op rustiger tijden, doch niet eerder dan nadat zij de Rolduce kerkschatten — deze voor schending behoedend — via het lot onder elkaar hadden verdeeld.

Tot het lot van koorheer Tilman Laurens Welter, die in Eupen onderdook en daarheen ook de hem toegevallen kerkschatten liet overbrengen, behoorden al de kostbare — zowel religieus alsook kunsthistorisch — waardevolle zaken die door hem in de rustiger geworden tijd van het Franse keizerrijk onder Napoleon I, en als eerste pastoor van onze parochie, in de jaren 1804—1806 hier werden ingebracht. Als in religieus opzicht de voornaamste mag ik hier noemen: de gouden reliekschrijn in kruisvorm, bevattend een partikel van het H. Kruis, te dateren als een staal van 13e eeuwse goudsmidskunst (de voet in de 18e eeuw iets veranderd), de U allen bekende stralenmonstrans uit goud en zilver, de meer-armige altaarkandelaars met hun getorste balusters, deels in geel, deels in roodkoper (17e en 18e eeuws), de gebeeldhouwde koorbanken op het priesterkoor, de zeer oude koorkappen en kazuifels in de sacristie. Een in wetenschappelijk opzicht uiterst belangrijk onderdeel van de door pastoor Tilman Laurens Welter zeer zaliger gedachtenis, hem eveneens door het lot toegevallen en zich nog steeds in Uw pastorie bevindend, geachte pastoor Peters, is een groot brok van de Rolducse bibliotheek van vóór de Franse Revolutie, van niet minder dan ruim 600 in zeer fraaie banden gebonden werken. Blijkens de in houten reliëf-letters daarop aangebrachte tekst liet Uw eerste voorganger, in het jaar 1806, ter verdere bewaring van deze boekenschat een speciale boekenkast vervaardigen. Het houten reliëf op deze kast luidt: „In piam memoriam T.L.W.”, alzo „Ter pieuze nagedachtenis aan Tilman Laurens Welter”. Het is curieus, dat de wetenschappelijk-waardevolle inhoud van deze kast in het verleden nog nimmer is geïnventariseerd of wetenschappelijk verantwoord en deskundig nooit is gecatalogiseerd!

Het lijkt mij hier de juiste plaats en gelegenheid, om U pastoor Peters en Uw huidig kerkbestuur, in mijn kwaliteit als mede-bestuurslid van de „Stichting Historische Kring het Land van Herle” ten overstaan van Uw parochianen en alle overige aanwezigen, dank te zeggen voor de betoonde medewerking tot uitvoering van het door onze Heerlense Stichting enkele maanden geleden gedane aanbieding om deze catalogisering — onzerzijds kosteloos voor Uw kerkbestuur — naar de wetenschappelijke standaardnormen van het Nederlands bibliotheekwezen te doen geschieden met de medewerking van de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen. Ik kan U thans de verzekering geven, dat dit werk bereids ruim halverwege is gevorderd.

De „Stichting Het Land van Herle” zal na voltooiing van de in kaartvorm opgezette catalogus, Uw kerkbestuur ook kosteloos in het bezit stellen van een *duplikaat* van de wetenschappelijke inventarisatie. Evenzeer doen wij onze toezegging gestand, bij het gemeentebestuur van Heerlen te bevorderen, om zolang binnen Uw gemeente nog geen gelegenheid is geschapen, b.v. in een aparte ruimte van een blijkbaar tot de gemeentelijke voornemens behorende stichting van een openbare bibliotheek en leeszaal, de uit 1806 daterende

boekenkast met haar kostbare inhoud, bij wijze van stadsgewestelijke tegemoetkoming een *voorlopig* onderdak te verschaffen in een van alle moderne technische apparatuur voorziene bibliotheekbewaarplaats (temperatuur en vochtigheidsregeling) binnen het Heerlense bibliotheek- en archievendépôt. Intussen kan worden opgemerkt dat enkele jaren geleden bij het in werking treden van de nieuwe Monumentenwet zowel de kerkschaten van Uw parochie alsook de zich in de huidige pastorie bevindende boekenschat op de Rijksmonumentenlijst voor de gemeente Ubach over Worms zijn geplaatst. In de reeds eerder genoemde herdenkingsrede van 1953 werden de verdiensten gememoreerd van al Uw ambtsvoorgangers. Daarbij werd stilgestaan bij het 52 jaar durende herderschap van wijlen pastoor Huppertz en zijn hem gedurende niet minder dan 30 jaar assisterende kapelaan Frans Erens, de peetoom van de typisch-Limburgs bescheiden literator mr. Frans Erens, die van de Parijse Sorbonne komende, aan de Amsterdamse heren Kloos, Verweij en consorten de beginselen overbracht van de Franse literatuurvernieuwing. Terwijl de heer Willem Kloos c.s. aan onze studerende jeugd wordt voorgeschoteld als de grondlegger van de z.g. Tachtiger Beweging, wordt zijn inspirator Mr. Frans Erens uit Schaesberg, het bescheiden petekind van Uw voorganger, onze latere pastoor Erens, in de hollandistisch georiënteerde schoolboekjes en schoolboeken van onze middelbaar en gymasiaal studerende jeugd stelselmatig weg-gemoffeld. Aan de peetoom, Uw voorganger pastoor Frans Erens, de door onze voorouders-parochianen op handen gedragen zieleherder en tevens hun grandiose weldoener, dankt onze parochie het thans aan afbraak ten offer vallend Klooster van de H. Familie aan de Kloosterstraat. Pastoor Erens bouwde dit klooster en bekostigde het *geheel uit eigen particuliere middelen met de nadrukkelijke bepaling in de stichtingsakte van de door hem in de tachtiger jaren van de vorige eeuw tevens opgerichte „VEREENIGING DE H. FAMILIE” te Waubach, dat zijn klooster in de toekomst moest dienstbaar zijn aan de verzorging van oude en zieke mensen van de parochie.* Voor dit doel wist hij van zijn tijdgenoot, de eerwaarde heer Savelberg te Heerlen, de latere mgr. Savelberg, enige van diens gering aantal kloosterzusters naar het Waubachse klooster te halen. Jammer genoeg heeft de aanwezigheid van de *eerstelingen* van de latere mgr. Savelberg niet lang geduurd. Dit moet worden geweten aan het geïntreger binnen het klooster zowel als in de bestuurskring van de „VEREENIGING de H. Familie” van een ná het overlijden van pastoor Erens voor de zielzorg van de kloosterzusters en de kapel-bediening aangetrokken rector S. — een late roeping binnen het bisdom Roermond— waarover meer te vinden is in de verschillende levensbeschrijvingen van mgr. Savelberg.

Tijdens 't pastoraat van Uw voorganger, wijlen pastoor Schiffelers — de oudsten onder Uw tegenwoordige parochianen herinneren zich nog diens serene persoonlijkheid — stond het klooster een tijdlang

leeg, totdat 't toenmalige bestuur van de „Vereeniging de H. Familie” daarbij aangespoord door pastoor Schifffelaers erin huisvesting verleende aan een groep door de kerkvervolger Combes uit hun vaderland verdreven Franse kloosterzusters, die om in hun levensonderhoud te voorzien een bewaarschool openden waarin temidden van leeftijdgenoten ook ik de grondbeginselen van het fröbelen kreeg bijgebracht met behulp van de meest primitieve middelen, nl. het vervaardigen van allerlei stervormige figuren uit aangepunte afgebrande lucifers en lichtelijk geweekte groene erwten.

Op deze Franse zusters volgden nadien de nu nog in het klooster aanwezige Zusters van O.L. Vrouw van Tegelen, die zich uitsluitend op lager onderwijs aan de vrouwelijke jeugd toededen, in de in 1912, onder Uw voorganger pastoor Schepers en het toenmalige bestuur van de „Vereeniging de H. Familie” gebouwde R.K. Bijzondere School voor meisjes, inmiddels ook gesloopt ten behoeve van de bouw van het eerlang te openen nieuwe bejaardencentrum. Intussen was de eigenlijke bedoeling van de stichter-bouwer-testateur en oprichter van de „Vereeniging de H. Familie”, pastoor Frans Erens, nl. de verzorging van ouden van dagen en zieke parochianen, al die jaren tussen wal en schip verdwenen. Eerst Uw voorganger, sinds 1926 pastoor der parochie geworden, wijlen pastoor Jos. Peters — nog in de herinnering van velen voortlevend — wist in het midden van de dertiger jaren, na een aantal vergeefse pogingen de weerstand van Tegelen te breken. Het provinciaal Tegelen bleef zich steeds beroepen op de inhoud van het contract tussen de „Vereeniging de H. Familie” en het provinciaal, waarin slechts geconditioneerd was „het geven van onderwijs”. Als tegenprestatie voor de totale vernieuwing van het tot in de kapel lekkende kloosterdak voor rekening van de „Vereeniging de H. Familie” verlangde hij de toevoeging aan het contract van een bepaling die het hem mogelijk zou maken de zolang verwaarloosde laatste wil van zijn voorganger/kloosterbouwer pastoor Erens te kunnen naleven! Tegelen moest capituleren door de toevoeging aan het contract, dat men zich verplichtte zusters ter verzorging van ouden van dagen beschikbaar te stellen zodra pastoor Jos. Peters een aan het klooster van pastoor Erens aan te bouwen en inwendig met dit klooster te verbinden „Tehuis voor Ouden van Dagen” klaar zou hebben.

Hierop behoefden de Zusters van O.L. Vrouw nauwelijks een jaar te wachten!

Een bouwkapitaal van rond 35.000 gulden viel plotseling uit de lucht. Hierbij bedenke men, wat een bouwbedrag van 35.000 gulden in het midden der jaren dertig betekende. Namelijk in *die bouwperiode* waarin, tegen het hele bouwgebeuren in Nederland bezien, *nimmer goedkoper en tevens beter* is gebouwd! Sociaal gezien was hier tegelijkertijd in een periode van uitzichtloze werkloosheid een bouwproject aan de orde, dat aan tal van *naar werk en niet naar steun* snakkende handen een belegde boterham verschafte. Het uit de lucht vallen van de bouwsom, was één van de weinige licht-

punten uit de beruchte bezuinigingszucht van het kabinet Colijn. Een staatscommissie die de opdracht had de rijks-begroting uit te kwamen, kwam met het voorstel de *jaarlijkse* uitkeringen aan de *bijzondere scholen*, reeds bestaande vóór de gelijkstellingswet „de Visser” van 1921, af te kopen door een uitkering in eens. Hieronder viel ook de uit 1912 daterende meisjesschool van de „Vereeniging de H. Familie” alhier. En daar wás dus ook plotse-ling de bouwsom voor het nieuwe „Tehuis voor ouden van dagen” ad 35.000 gulden, en bovendien de mogelijkheid *eindelijk de laatste wilsbeschikking* van de reeds lang overleden pastoor Erens *op de door hem gewilde wijze* na te komen!

Zeer eerwaarde heer pastoor Peters; dat een voorganger-naamgenoot van U — na snelle uitvoering van de plannen van architect Kremer uit Vaals, een broer van de goedge kapelaan Kremer zaliger ge-dachtenis — het Uw voorganger pastoor Pinckaers *en Uzelf niet minder*, mogelijk maakte op ziekenbezoek te gaan en troostend rond te wandelen tussen de oudjes, in *de royale nalatenschap*, die de parochie dankt aan de ruimhartige weldadigheid van Uw grote voorganger, pastoor *Frans Erens, zeer zaliger gedachtenis* — hij ligt begraven op het kerkhof van Rimbürg — mag toch wel bij gelegenheid van Uw afscheidsreceptie een treffende bijzonderheid worden genoemd. Dat de door pastoor Erens aan onze parochiekerk ge-schonken *prachtige en waardevolle priesterkoorvensters* enige jaren geleden *als gevolg van een kwalijk advies aan U, door een hoogst ondeskundige commissie van z.g. „deskundigen”*, waardoor deze „deskundigen” onze dierbare parochiekerk van *haar grootste luister beroofden*, blijft te betreuren. Gij zult U herinneren dat *wij beiden destijds meermalen hebben gedisputeerd over de twijfelachtige com-petentie* van deze commissie van z.g. „deskundigen”. Het moge *Uzelf en ons allen een troost zijn, dat speciaal het tijdsgewricht*, waarin U uit onze parochie heengaat, *wemelt van dergelijke commissies!*

Een onjuistheid t.a.v. Heerlen in het boek van dr L. de Jong directeur rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie

In deel 2 „*Neutraal*” van het boekwerk: „*Het Koninkrijk der Neder-landen in de Tweede Wereldoorlog*” (wetenschappelijke uitgave) zegt dr L. de Jong op blz. 233 :

„Midden in diezelfde nacht (10 op 11 januari 1940) kwam bij het OKW (Ober-Kommando der Wehrmacht) bericht binnen, dat een Duits vliegtuig met aan boord twee majoors van de

„Luftwaffe“ die een menigte documenten met betrekking tot „Fall Gelb“ bij zich hadden in België een noodlanding had moeten maken. Hadden zij die documenten tijdig kunnen vernietigen? Het OKW tastte in het duister.”

In verband met het grote belang van deze documenten, wenste het OKW daarover meer zekerheid te verkrijgen. Hierover wordt nu op dezelfde bladzijde gezegd:

„Het bureau van de „Abwehr“ te Keulen schakelde onmiddellijk een Nederlandse relatie in, G. J. H. Seelen, commissaris van politie te Heerlen.”

Volgens mededeling van dr L. de Jong heeft Seelen verslag uitgebracht over zijn bevindingen, n.l. dat een deel van de „Fall Gelb“-documenten in handen van de Belgen gevallen was.

Deze mededeling is in ieder geval in zoverre onjuist dat Seelen in januari 1940 nog geen commissaris van politie te Heerlen was maar inspecteur van politie (chef recherche) te Maastricht.

Seelen werd eerst op 1 juli 1941 door de wnd-secretaris-generaal van Justitie benoemd tot commissaris van politie te Heerlen als opvolger van de heer L. L. Offermans.

ir. C. RAEDTS.

Romeinse keizermunten tot 284*

Een van de vele problemen, waarmee keizer Augustus bij het begin van zijn regering in 27 v. Chr. geconfronteerd werd, was de chaotische toestand van het muntwezen. Ten gevolge van de vele oorlogen die Rome gevoerd had, was het muntstelsel, dat tijdens de republiek bestaan had, totaal ontwricht. Iedere romeinse provincie sloeg munten naar eigen behoefte, die qua omvang en gewicht onderling totaal verschilden. In onze streken bijvoorbeeld cirkuleerden kleine bronzen muntjes, die op de voorzijde een paard met de letters AVAVCA en op de keerzijde een swastika vertonen. Deze werden geslagen door de Tungrii, een volksstam die leefde in de omgeving van Atuatuca (Tongeren).

De senaat had de controle over de muntslag totaal verloren, het officiële munthuis te Rome was gesloten. Alleen voor militaire doel-

---

*) Tekst van voordracht, op 25 oktober 1969 gehouden door Jos Gielen voor de Numismatische Kring Limburg te Maastricht.

Romeinse munten
uit de collectie van het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum Heerlen.
(Foto: Voorlichtingsdienst Staatsmijnen/DSM, Heerlen.)

einden werd nog goud en zilver aangemunt. De toestand was zelfs zodanig, dat in Rome niemand meer kon zeggen hoe zwaar de eigenlijke koperen as-munt moest zijn. In de eerste plaats eiste de positie van Rome als meesters van de wereld een degelijk munstelsel, dat in het gehele rijk hetzelfde zou zijn.

In 15 v. Chr. eigende Augustus zich het recht toe om gouden en zilveren munten te slaan. Hij baseerde dit op het privilege van de legeraanvoerder om te velde goud en zilver aan te munten ten behoeve van zijn leger. Omdat dit eigenlijk te velde moest gebeuren liet Augustus deze munten dan ook angstvallig buiten Rome slaan, met name te Lugdunum, het tegenwoordige Lyon. Pas Caligula (37—41) bracht de keizerlijke munt naar Rome over. Het slaan van kopergeld droeg Augustus aan de senaat op en deze liet dan ook tot ± 276 de letters S C, Senatus Consulto (bij senaatsbesluit) op de keerzijde van iedere munt aanbrengen. Staan deze letters niet op koperen munten, dan zijn deze zeer waarschijnlijk „gedenkpenningen”, die bij hoge uitzondering op bevel van de keizer werden geslagen om bij uitzonderlijke gelegenheden uit te delen.

Augustus liet op iedere munt zijn beeltenis aanbrengen, men moest kunnen zien wie de heerser was van het romeinse rijk. Deze keizer heeft ook de propagandistische waarde van de munt ingezien. Hij en zijn opvolgers hebben daarvan dan ook gretig gebruik gemaakt, want: in een tijd zonder nieuwsmedia, zoals radio en t.v., kan men zijn daden en plannen bekend maken door ze op een munt vast te leggen, die door het hele rijk gaat circuleren.

Hiervoor werd nu de keerzijde benut en deze moest de prestaties en de politiek van de keizer verkondigen. Deze propagandistische betekenis heeft ervoor gezorgd dat de munten historische documenten zijn van het allergrootste belang. Aan de hand hiervan kan men van jaar tot jaar, ja zelfs van maand tot maand, de keizerlijke politiek nagaan.

Ook hier echter weer de bekende uitzondering op de regel. Wint men een oorlog, dan wordt dit vol trots op een munt vastgelegd. Verliest men echter, dan hoeft dit smadelijk voorval niet aan iedereen bekend te worden en laat men het achterwege om voor dit „heugelijke” feit een aparte munt te slaan.

Tegelijkertijd zijn de munten van zeer groot belang voor de kunsthistorie. Menig portret is aan de hand van afbeeldingen op munten geïdentificeerd. Ook vertonen zij menig verdwenen bouwwerk en ze bewaren de herinnering aan tal van verloren gegane godenbeelden.

Bij het bestuderen van de munten uit de keizertijd, vooral wat de keerzijden betreft, moet men bedenken dat de Romeinen leefden met een belangrijk houvast aan een rotsvol vertrouwen in de godenwereld. In ieder huis had men een plaatsje gereserveerd waar, naar gelang de omstandigheden, verschillende godenbeeldjes temidden van tal van „collega's” een ereplaats kregen. Gebeurde er iets ernstigs, dan was de eerste gedachte dat men een of andere godheid

niet goed genoeg bedacht had en werd dit verzuim alsnog ingehaald. Bij de uitbarsting bijvoorbeeld van de Vesuvius op 5 februari van het jaar 62 dachten de Pompeïers, toen zij een lang en dof gerommel hoorden, aanvankelijk dat Jupiter boos geworden was. Toen de trilling de zee in opschudding bracht, waardoor hoge golven opgezweept werden, verdachten ze er Neptunus van.

In tegenstelling tot de republiek, waar slechts bij hoge uitzondering en dan nog maar in kleine hoeveelheden goud aangemunt werd, sloeg men in de keizertijd grote aantallen hiervan in praktisch ongelegerde toestand. Er zijn zelfs keizers bekend die uitsluitend goudgeld lieten slaan. Men verkreeg dit metaal uit Dacië, Syrië en vooral uit Spanje waar alleen al het N.W.deel jaarlijks 6.500 kg opleverde. Daar bij dit soort geld de nominale waarde met de intrinsieke overeenkwam, was een bepaald gewicht voorgeschreven.

De meest bekende gouden munt is de aureus, die onder de regering van keizer Augustus een gewicht had van 8,19 gram, hetgeen echter verminderd werd. Onder Nero (54—68) woog hij 7,28 gram en onder Caracalla (211—217) nog slechts 6,55 gram.

Deze aureus werd in de eerste plaats geslagen voor militaire doeleinden. Hiernaast cirkuleerde ook de $\frac{1}{2}$ aureus, de aureus quinarus.

Het zilver kwam eveneens uit Spanje en later ook uit Engeland. De meest voorkomende zilveren munt is de denarius. Reeds onder Augustus verminderde het gewicht van 3,9 tot 3,4 gram en na keizer Nero ging het hard bergaf met de denarius. Eerst werd het zilver met 10% koper vermengd, vervolgens onder Traianus (98—117) met 20, onder Marcus Aurelius (161—180) met 25, onder Commodus (180—193) met 30 en tenslotte onder Septimius Severus (193—211) met 50 à 60%.

De denarius — wel te verstaan de goede met een behoorlijk zilvergehalte — was erg geliefd bij de bevolking. Hoewel keizer Traianus in het jaar 107 alle verouderde munten liet omsmelten, treft men deze in latere tijden nog veelvuldig aan.

Een bekende vervalsing van de denarius is de geplateerde. Deze werd geslagen uit een koperen plaat tussen twee dunne zilveren laagjes, waardoor hij het uiterlijk kreeg van een echte denarius. Door oxydatie van de koperen kern springt het zilver echter los en men kan deze vervalsing nu gemakkelijk herkennen.

Ook was een halve denarius, de quinarus, in omloop, deze is echter vrij zeldzaam.

In het jaar 215 voerde Caracalla een nieuwe zilveren munt in en deze heeft in onze tijd de naam antoninianus gekregen, zo genoemd naar de eigenlijke naam van deze keizer: Marcus Aurelius Antoninus. Ook deze munt bevatte een vrij laag zilvergehalte maar hij was groter en zwaarder. Na korte tijd echter werd ook deze het „slachtoffer” van inflatie. Bestond hij eerst nog uit zilver, later werd hij verzilverd en ten slotte openlijk van koper. Onder Gallienus (253—268) had hij slechts een zilvergehalte van 10%.

De basiseenheid van het muntstelsel was de as en hier komen wij dan terecht bij de koperen munten. In de vroeg-romeinse keizertijd treffen we naast de as ook veelvouden ervan aan. Dit zijn de dupondius met een waarde van 2 as en de sestertius die gelijk was aan 4 as. De semis en de quadrans vertegenwoordigden een waarde van respectievelijk $\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{4}$ as. Dit systeem bleef ongewijzigd tot $\pm$ 260, waarna door inflatie tal van nieuwe koperen munten hun intrede doen, die echter allemaal veel kleiner zowel van omvang als van gewicht waren.

De koperen munten gebruikte men voor de dagelijks terugkerende uitgaven. Met goud- en zilvergeld kon men zijn grotere aankopen doen of dit gebruiken als spaargeld.

De muntbedrijven uit de romeinse tijd waren in vergelijking met de huidige, wat personeel betreft, zeer groot. 's Rijks munt te Utrecht heeft onder normale omstandigheden slechts 80—100 man in dienst, terwijl er b.v. onder keizer Traianus in het jaar 115 ongeveer 2000 man in het munthuis werkzaam waren.

Alle munten werden immers stuk voor stuk met de hand geslagen en jaarlijks moest men honderdduizenden geldstukken vervaardigen.

Tevens moest er in deze bedrijven gewaakt worden tegen diefstal van kostbare metalen, munten en niet in het minst van muntstempels. Hiermee kon men immers valse munten van echte typen voorzien, hetgeen te Rome ook gebeurd is.

Zolang er geld is geweest, heeft men getracht dit te vervalsen. In het begin van de keizertijd werden in Gallië muntstukken van Augustus, Tiberius en Claudius in grote hoeveelheden nagemaakt en bij de valsmunters ging de voorkeur uit naar munten die te Lugdunum (Lyon) geslagen waren en waarop het altaar van Rome en Augustus stonden afgebeeld. Van de romeinse munten die in de Duitse legerplaats Hofheim werden opgegraven maakt $\frac{1}{5}$ deel uit van deze categorie. Doordat deze munten vrij veel voorkwamen waren dit misschien semi-echte betaalmiddelen, die in lokale muntwerkplaatsen in verschillende delen van het rijk werden geslagen. De overheid stond dit oogluikend toe om het tekort aan kleingeld aan te vullen.

In de 3e eeuw braken moeilijke tijden aan voor het romeinse rijk; oorzaken hiervan waren de invallen door de Germanen en de dynastiewisseling in Perzië. Hierdoor moest Rome op twee verschillende fronten oorlog voeren, hetgeen grote inspanning kostte. Een van de gevolgen hiervan was inflatie en tevens nam de valsmunterij in omvang toe. Valse munten uit deze tijd zijn te herkennen aan hun slordige afwerking, onleesbare letters en de schetsmatige weergave der afbeeldingen. Ook maakte men afdrukken van echte munten in klei en bakte deze. Met behulp van deze vormen kon men dan valse munten gieten.

In de renaissance steeg de belangstelling voor griekse en romeinse kunstwerken, tevens kwam er een grote vraag naar munten uit die tijd. Van deze omstandigheden hebben de valsmunters gebruik gemaakt om op grote schaal geldstukken na te maken.

Al met al zijn de romeinse munten kunstwerken van een uitzonderlijk hoge kwaliteit. Daardoor kunnen we aan de hand ervan de ontwikkeling van de gehele keizerlijke kunst op de voet volgen. De voorzijden zijn een weerspiegeling van de grote marmeren en bronzen keizerbustes, de keerzijden herinneren ons aan de reliëfs op openbare gebouwen en monumenten.

En bovenal: de zo gemakkelijk hanteerbare munten geven ons het genot van direkt contact met de anders zo ver-verwijderde en veelal verdwenen romeinse beschaving.

Kort verslag van de excursie naar Hoensbroek

29 juni 1969

Op bovengenoemde zondag troffen de leden van de afd. Heerlen LGOG zich samen met die van de Historische Kring „Het Land van Herle”, dames en gezinsleden, op kasteel Hoensbroek.

Het doel was een excursie naar dat kasteel alsmede aansluitend naar het oude kerkje van Hoensbroek. Ook was het de bedoeling kennis te nemen van de excursie- e.a. mogelijkheden die het kasteel biedt nu de exploitatie daarvan overgenomen is door de gemeente en deze daarvoor een stichting in 't leven geroepen heeft. Er waren in totaal ruim 100 deelnemers, die op eigen initiatief gekomen waren.

De voorzitter begroette alle aanwezigen en in het bijzonder de locoburgemeester van Hoensbroek, dhr. J. van 't Hooft, en de heren Schobben en Westerhuis van het Hoofdbestuur LGOG.

Locoburgemeester van 't Hooft ontving het gezelschap namens de gemeente in de (nieuwe) ridderzaal en bood verversingen aan.

In zijn toespraak beklemtoonde hij, dat het kasteel, nu de gemeente daarover door huur de beschikking gekregen heeft, meer dan ooit ten dienste zal zijn voor het algemeen en in het bijzonder als trefcentrum en voor het houden van muziekkuitvoeringen, exposities en tal van andere activiteiten. Hij sprak de hoop uit, dat verenigingen van Hoensbroek en van ver daarbuiten daarvoor in belangrijke mate een beroep op het stichtingsbestuur zouden doen en hij dankte het LGOG voor het initiatief om het kasteel als doel van een excursie uit te kiezen.

Hij besloot zijn speech met het voordragen van enkele passages over het kasteel, zoals te lezen in het kortelings verschenen boek der

geschiedenis van Hoensbroek, alsmede van een daarin opgenomen en op het kasteel betrekking hebbend gedicht.

Vooruitlopend op een instructieve toelichting met dia's over het kasteel en tegenwoordige woonplaatsen der familie van Hoensbroeck gaf de voorzitter in de grote concertzaal (in de voormalige economiegebouwen) een overzicht omtrent die familie vanuit de 13e eeuw tot heden, n.l. langs de „linea recta” zoals deze o.m. af te leiden is uit de uitgebreide stamreeks der familie die aan het genoemde boekwerk toegevoegd is. Waar nodig en voor zover interessant wees hij op uit die familie voortgekomen diplomaten, prins-bisschop en andere bisschoppen, wij- (of koor-) bisschoppen, kanunniken, abdissen, enz., alsmede met een enkel woord op de in de 20e eeuw overleden afgevallen jezuiet Paul Cajus van Hoensbroeck.

Dhr. A. H. Salden (Venlo) verzorgde de toelichting met kleurendia's beginnend met kasteel (Borg)Haren, uit welke familie door huwelijk aan het wapen der familie Hoen de vier rode balken toegevoegd zijn. Buitengewoon fraaie opnamen van dat kasteel en van de kastelen Hoensbroek, Haag, Törnich en Kellenberg, waarvan de drie laatstgenoemde als tegenwoordige woonplaatsen, toegelicht met gegevens over de daar wonende families van Hoensbroeck, gaven aan het geheel een mooi en dankbaar reliëf.

Na afloop daarvan verenigden zich de leden met hun gezelschap aan een aangeboden tafel met koffie en Limburgse vla in de voormalige wapenzaal der kelderruimten van het kasteel.

Daarna werden alle deelnemers (gesplitst in twee groepen) rondgeleid door het kasteel waarbij de heren A. H. Salden en A. Corten tekst en uitleg gaven.

Intussen was het laat geworden.

Een zestigtal personen nam echter nog deel aan de excursie naar het oud kerkje, waar de voorzitter toelichting gaf over bouw en geschiedenis.

In 't bijzonder echter werden de fraaie archaïstische glas-in-loodramen van het priesterkoor en kerk getoond en werden de voorstellingen daarvan toegelicht. Als miniatuurwerk, aangepast aan de sfeer en de intimiteit van het kerkje, werden deze vervaardigd door de kunstenaar Jac. Vonk en bij gelegenheid van het gouden priesterfeest aangeboden aan pastoor-deken G. Lenders.

P. A. H. M. PEETERS.

HISTORISCHE CHRONIEK

HULDIGING VAN DE HEER J. H. N. BOLLEN.

Na ruim tien jaren onderzoekings- en studiewerk o.a. in de gemeente-archieven van Heerlen, de rijks- en provinciale archieven te Maas-tricht en Hasselt en het centrale archief der Staatsmijnen, heeft de heer Bollen, oud technisch hoofdamtenaar-afdelingschef, zijn be-vingingen over de geschiedenis van de water-, electriciteit- en gas-voorziening der gemeente Heerlen, 19e eeuw — 1958, afgesloten.

Voorts heeft hij een unieke verzameling aangelegd over het openbaar vervoer in, van en naar Heerlen, 1828—1968.

Tenslotte bundelde hij een mapje met aantekeningen over de concessie-aanvragen m.b.t. de steenkolenexploitatie in de gemeente Heerlen, 19e eeuw.

Bij particuliere verzamelaars wist hij beslag te leggen op $\pm$ 500 afbeeldingen en foto's van oud-Heerlen.

Al dit materiaal stond op 20 november j.l. op de conferentietafel in de wethouderskamer van de heer ir. J. Schlösser ten gemeentehuize, waar tijdens een intieme bijeenkomst de heer Bollen zijn manuscripten officieel aan de gemeente overdroeg t.b.v. de gemeentelijke oudheid-kundige dienst. Hiertoe waren aanwezig de wethouders ir. J. Schlösser en ds. J. Knot, ir. P. Vlas, directeur van Gemeente-bedrijven en drs L. van Hommerich, stadsarchivaris.

Rond 3 uur in de namiddag verwelkomde de heer Schlösser de aanwezigen, in het bijzonder de heer Bollen. Hij schetste de grote verdiensten die de heer Bollen zich door dit jarenlange mentaal speurwerk voor de gemeente heeft verworven. Hieruit bleek wel duidelijk, dat zijn voormalige taak bij de Gemeentebedrijven als hoofdamtenaar méér was geweest dan het vervullen van zijn dienst-plicht. Zijn liefde voor dit ambtelijk werk dreef hem ertoe, na het bereiken van zijn pensioengerechtigde leeftijd, verder te speuren naar de wordingsgeschiedenis van ons waterleidings-, gas- en electriciteitsbedrijf. Het gemeentebestuur aanvaardde dan ook met bijzondere erkentelijkheid zijn volumineus gepresteerde resultaten. Zij zullen voor eenieder en voor het nageslacht ter raadpleging op de gemeentelijke oudheidkundige dienst ter beschikking zijn.

Hierna nam de heer van Hommerich het woord, die meer in het bijzonder de moeilijkheden schetste, verbonden aan onderzoekingen in de overheidsarchieven. Het vinden van de juiste methodiek, het oplossen van de geschrift-perikelen en de confrontatie met steeds nieuwe archiefonderdelen vereist specifieke inzichtvorming en taai doorzettingsvermogen. De heer Bollen heeft acht archiefdepôts be-zocht, waar hij steeds weer voor een nieuwe aanpak stond. Een ander aspect is de critische beoordeling der bronnen, daarna het zeer

tijdrovende en accurate copieerwerk der teksten. Ondanks zijn gevorderde leeftijd heeft de auteur al deze klippen niet geschuwd met het gewenste resultaat.

Tenslotte sprak ir. Vlas in de persoonlijke sfeer woorden van hulde en dank, hierbij teruggrijpend naar de tijd, dat beiden op de „Gemeentebedrijven” samenwerkten.

AANWINSTEN

GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST:

A) Archief.

Het historisch archief van de gemeente Heerlen verwierf door schenking van de directie van de N.V. Laura en Vereniging te Eygelshoven een map met stukken, die betrekking hebben op de „Ontmanteling van de St. Pancratiuskerk te Heerlen”, 1938—1940.

B) Museum.

1. Door aankoop kwam het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen in het bezit van 65 romeinse keizer- en 1 republikeinse munt (Lucius Memmius, 94 v. Chr.), alle gevonden te Heerlen of naaste omgeving. De collectie bestaat uit 1 gouden solidus van keizer Honorius (393—423), geslagen te Milaan en gevonden aan de Schelsberg anno 1941, 17 zilveren en 48 bronzen muntstukken.

2. De museumcollectie werd uitgebreid met een bronzen medaille (3e prijs) uitgereikt tijdens de Provinciale Huisvlijtentoonstelling, gehouden te Heerlen anno 1922; schenker: de heer B. W. M. C. Steenaert, Laan van Hövell tot Westerfliet 21, alhier.

C) Collectieve Bidprentjes.

De verzameling bidprentjes heeft momenteel het getal van 4.150 stuks bereikt. Ze kon worden uitgebreid met schenkingen van de heren van Hommerich, Huntjens, Loontjens en Zimmermann.

VONDSTMELDING:

De gemeentelijke oudheidkundige dienst ontving van de heer J. J. G. Bolt, hoofd van de O.L. Vrouweschool te Lauradorp, het bericht,

dat in de *Groenstraat*, gemeente Ubach-over-Worms, bij het verrichten van machinaal graafwerk twee middeleeuwse pottenbakkersovens werden aangesneden.

LEZINGEN:

1. Tijdens de vergadering van het r.k. Vrouwengilde te Simpelveld op 11 november 1969 behandelde de heer L. van Hommerich het onderwerp:

„Hoe leefde men in Zuidlimburg in een ver verleden”,

met diaprojectie; aanwezig: 54 personen.

2. Op 22 november 1969 sprak de heer L. van Hommerich te Verviers voor de Société Verviétoise. Onderwerp:

„La politique centralisatrice de Charles le Téméraire à l'égard des Collèges d'Etats du duché de Limbourg et des autres pays Transmosans, 1469—1477”.

VERGADERINGEN:

1. De Archeologische Werkgemeenschap Limburg vergaderde op 4 november 1969 in de leeszaalruimte van de gemeentelijke oudheidkundige dienst te Heerlen. De heer mr. J. Smeesters, directeur van het Provinciaal Gallo-romeins museum te Tongeren, gaf een exposé, met lichtbeelden, over:

„Tongeren in de romeinse tijd”.

Aantal deelnemers: 35 personen.

2. Het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap kwam in vergadering bijeen in de Stadsschouwburg te Heerlen op 22 november 1969. Tijdens deze bijeenkomst, waarvan de agenda huishoudelijke aangelegenheden bevatte, werd o.m. uitvoerig gesproken over samenwerking in Limburg op geschiedkundig terrein. Daarnaast hield de heer drs M. Smeets, rijksarchivaris in Limburg een voordracht over:

„Seipgens en de kapelaan van Bardelo”.

Aanwezig ± 60 personen.

NIEUWE UITGAVEN:

1. *Nieuwenhagen: kapel, hulpkapel, rectoraat, parochie.*

Onder deze titel werd door pastoor H. Meens (inmiddels in dezelfde functie te Noorbeek) in september 1967 een boekwerkje uitgegeven, dat het kerkelijk verleden van Nieuwenhagen behandelt, vanaf de stichting van een kapel, de rectoraatsfase tot en met de bouw van een nieuwe kerk, óók te Nieuwenhagerheide. Het onderwijs in de 19e eeuw wordt mede besproken.

Het bevat belangrijke gegevens en data, met boeiende uiteenzettingen over lokale en regionale situaties en inbreng van enkele families. De positie van de Heerlense St. Pancratius als moederparochie, de rol van de abt van Rolduc, van de bisschop van Luik — daarna van Roermond, van de opeenvolgende burgerlijke autoriteiten komen goed uit de historische documenten. Ook de verhouding kerk Schaesberg—Nieuwenhagen wordt levendig beschreven.

De auteur sluit zijn uitgave af met een lijst van de geestelijken van Nieuwenhagen vanaf 1745. In hoofdstuk 12 worden de geraadpleegde bronnen vermeld, waaruit blijkt, dat hij hoofdzakelijk archiefstukken heeft bestudeerd. Zodoende brengt hij gegevens in de publiciteit, die tot nu toe nog niet elders in druk of anderszins bekend waren.

De uitgave is typografisch goed verzorgd; gedrukt op glanzend papier, 18 × 22 cm. groot en omvat 40 bladzijden; ze heeft een geplastificeerd omslagblad met een foto van de kerk. Het boekje is nog bij de auteur verkrijgbaar.

2. In het september-nummer van „Limburg Vandaag” (nr 7 / 1969) verscheen op de bladzijden 58—61 een artikel onder de titel: „*Willem Jurgen trok naar Oss. Koopman uit Nieuwenhagen werd stamvader van een wereldbedrijf*”. Deze bijdrage behandelt de geschiedenis van het Unilever-concern. De heer F. X. Schobben te Waubach stelde hiervoor historische feitelijkheden ter beschikking.

3. *Heerlen in oude Ansichten.*

Op verzoek van de Uitgeverij Europese Bibliotheek te Zaltbommel werd door de redactie van „Het Land van Herle” de samenstelling verzorgd van het boekwerk „Heerlen in oude Ansichten”. Naast een inleiding door de redaktiesecretaris bevat 't werkje 152 ansichten van Heerlen, voorzien van toelichtende en verklarende teksten, uit de periode 1880—1930. De kosten van dit foto-album bedragen f. 17,50 en is in de boekhandel verkrijgbaar.

BEZOEKEN:

Ruim 700 personen bezochten in het laatste kwartaal 1969 het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen. Speciale rondleidingen werden verzorgd voor: Vormingscentrum „Caumerdal” Heerlen (7 groepen); Rombouts-college Brunssum; Leerling-verkoopster-opleiding Huishoudschool Molenberg-Heerlen; Maria MAVO Schaesberg (3 groepen); St. Michiel-lyceum Geleen (2 groepen); Luciaschool Meezenbroek-Heerlen; MAVO St. Clara Heerlen; MAVO Pius XII Kerkrade-west (2 groepen); L.T.S. Nyswiller (4 groepen); Mariaschool Nieuwenhagen; Levensschool Heerlen (3 groepen); Studenten Musicologie aan de Universiteit van Bonn + Collegium Musicum Heerlen; St. Jozefschool Schaesberg (3 groepen); St. Jozefschool Nieuwenhagen; Verkennerstam Kapelaan Berixgroep Heerlen.

- 1 sept. Durox N.V. verplaatst zijn tijdelijk te Brunssum gevestigde gasbetondepôt naar het industrieterrein Abdissenbosch te Ubach over Worms.
- 6 sept. Installatie van pater F. Berbers tot pastoor van de St. Barbaraparochie te Treebeek-Heerlen.
- 10 sept. Opening van de Onderwijstentoonstelling „Verstandig en Gezond” in de St. Josephschool te Heerlerheide door wethouder ir. J. C. Schlösser.
- 13 sept. De dekenale St. Pancratiuskerk te Heerlen wordt na een interieurverandering wederom in gebruik genomen.
- 18 sept. De minister van economische zaken licht de „Tweede Mijnnota” toe in Heerlens stadsschouwburg.
- 19 sept. Opening van de kunstgalerie Olleke aan de Putgraaf-Passage te Heerlen door wethouder ir. J. C. Schlösser.
- 19 sept. Opening van een dependance van de Openbare leeszaal en bibliotheek in het gemeenschapshuis „Chalet” te Treebeek-Heerlen door wethouder ir. J. C. Schlösser.
- 26 sept. Raadsbesluit tot verkoop van industriegrond te Ubach over Worms aan Jürgen-Hoyer.
- 26 sept. Opening van de door de Belangenvereniging Molenberg georganiseerde middenstandstentoonstelling „Alles onder één dak” door burgemeester drs. F. J. W. Gijzels.
- 30 sept. Afscheid van de heer J. M. H. J. Gadiot als directeur van de Amro-bank te Heerlen.
- 1 okt. Benoeming van dr. F. J. C. S. Nuyens uit Heerlen tot buitengewoon hoogleraar in de wijsbegeerte aan de Economische Hogeschool Limburg te Hasselt (België).
- 3 okt. „Heerlen-week” te Rotterdam.
- 11 okt.

- 4 okt. Benoeming van de heer A. J. van Bergen, directeur van de stadschouwburg Heerlen, voor de duur van 2 jaar tot „zakelijk leider” van de Zuid-Nederlandse Opera als opvolger van de heer G. Lingsen.
- 5 okt. Viering 50-jarig bestaan parochie Onze Lieve Vrouw Verschijning, Molenberg-Heerlen.
- 6 okt. Aanvang werkzaamheden doortrekking autoweg Maastricht-Heerlen.
- 10 okt. Opheffing van de Mijnschoolvereniging Heerlen.
- 10 okt. Benoeming tot waarnemend burgemeester van Voerendaal ingaande 15 oktober 1969 van de heer J. Sieben.
- 12 okt. Bevestiging als predikant van de Hervormde streekgemeente Oude Mijnsreek in de Ned. Hervormde kerk „De Ark” te Schaesberg van ds drs G. H. Cohen Stuart.
- 17 okt. Bericht oprichting van een afd. van de Zonnebloem in de parochie St. Franciscus v. Assisië, Laanderstraat Heerlen.
- 17 okt. Viering 50-jarig bestaan van de Gereformeerde kerk van Treebeek-Heerlen.
- 18 okt. Opening van het gymnastieklokaal aan de Huisbergerweg te Beersdal en symbolische opening van de gymnastiekzalen gelegen aan de Eindhovenstraat, Corneliuslaan, Schimmelpenninckstraat en Gebr. de Witstraat door wethouder ir. J. C. Schlösser.
- 19 okt. Opening van het gerenoveerde Emmastadion aan de Koolbaan-Heerlerheide door burgemeester drs. F. J. W. Gijzels.
- 20 okt. Het N.K.V. start met een Mediale Sociale School in het kantoorgebouw van de K.V.M. aan de Akerstraat te Heerlen.
- 20 okt. Het Computer Centrum Nederland N.V., opgericht door Staatsmijnen/DSM en de stichting A.Z.L., neemt de Univac-1108 computer officieel in gebruik.
- 23 okt. Opening van de school voor M(iddelbaar) E(conomisch) en A(dministratief) O(nderwijs) aan de Ruys de Beerenbroucklaan, Heerlen-centrum, door burgemeester drs. F. J. W. Gijzels.
- 25 okt. Verkiezing van de heer dr A. C. J. Rottier tot voorzitter en van de heer Frans Dohmen tot vice-voorzitter van het college van regenten van het De Weverziekenhuis.
- 25 okt. Viering 40-jarig jubileum van harmonie „De Bazuin” te Treebeek-Heerlen.
- 26 okt. Afscheid van de St. Josephparochie te Ubach over Worms van pastoor H. Peters i.v.m. zijn emeritaat.
- 26 okt. Martin Poglajen uit Heerlen behaalt tijdens wereldkampioenschappen judo in Mexico-Stad de bronzen medaille in de midden gewichtsklasse.
- 27 okt. Benoeming van de heer H. C. M. Broekaart tot directeur van de nieuwe Politie-school te Molenberg-Heerlen.

- 29 okt. De heer J. L. E. M. Jongen, oud-wethouder en loco-burgemeester van de gemeente Heerlen, overleden.
- 30 okt. In het kader van een tweedaags werkbezoek aan Zuid-Limburg bezoekt Prins Claus Heerlen en verblijft enige tijd in het gebouw der Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg en in het Hoofdkantoor van Staatsmijnen/DSM.
- 1 nov. Opheffing Politiepost Welten.
- 3 nov. Aanvang afbraak van een gedeelte van het gebouwencomplex van het voormalige St. Jozefziekenhuis te Heerlen.
- 10 nov. Mevr. van Grunsven, de oudste inwonster van Heerlen, bereikt haar honderdste levensjaar.
- 14 nov. Afscheid als gemeente-secretaris van Voerendaal van de heer J. L. Vliegen, die bij deze gelegenheid het eerste exemplaar van de zilveren eremedaille der gemeente Voerendaal ontvangt.
- 15 nov. De heer C. H. Geelen volgt de heer J. L. Vliegen op als gemeente-secretaris van Voerendaal.
- 15 nov. Benoeming van de heer H. J. Klinkers tot directeur van de Mavo-school St. Henricus te Heerlen.
- 16 nov. Viering 50-jarig bestaan van de postduivenvereniging „De Oude Liefhebbers” te Schaesberg.
- 17 nov. Officiële opening van de zeshonderdste vestiging van de Amro-bank aan de Pasweg te Schaesberg.
- 23 nov. Installatie van de heer H. Vaessen tot pastoor van de parochie H. Drie-vuldigheid te Rimburch-Ubach over Worms.
- 25 nov. Start werkzaamheden bouw nieuwe school voor I(ndividueel) T(echnisch) O(nderwijs) aan de Heldevierlaan te Heerlen.
- 29 nov. Installatie rector H. H. van Sloun tot pastoor van het m.i.v. 23 nov. j.l. tot parochie verheven rectoraat Abdissenbosch te Ubach over Worms.

REDAKTIE.

REGISTER

op de inhoud van de jaargang 1969
door

drs L. van Hommerich, secretaris

Aflevering 1, januari/maart	Blz.
De vernederlandsing van de grensstreek van oostelijk Zuidlimburg (door J. J. Jongen)	1
Geldswaarden bij koop en verkoop vóór de franse tijd (door W. J. Vromen)	3
Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen - vervolg (door N. Eussen)	10
Uit de Onderbanken. Petrus Caspar Hermans, 1831-1907 (door L. van Hommerich)	23
Dokumentatie over Heerlen, 14e-17e eeuw (door L. van Hommerich)	24
Historische Chroniek (door de Redactie)	26
- Aanwinsten en schenkingen gem. oudheidkundige dienst:	
1. Archief	26
2. Museum	26
3. Bibliotheek	26
4. Historisch-topografische verzameling	27
5. Collectie Bidprentjes	27
- Lezing voor r.k. Vrouwengilde te Meerssen	27
- Radiouitzending geschiedenis van Heerlen	27
- Afbraak laatste restant vestingmuur	28
- Jaarvergadering Land van Herle	28
- Museumbezoek	28
- Chronologisch kwartaaloverzicht	29
Aflevering 2, april/juni	
„In de Poort van Herle” (door L. van Hommerich)	33
De eerste verkiezing voor de gemeeneraad te Schaesberg (door J. J. Jongen)	35
„Joseph Kirchhoffs studeerde te Leuven”, een toevallige trouvaille (door P. J. Haeren)	38
Over goden en godinnen in Limburg, Ie-IVe eeuw (door L. v. Hommerich)	40
Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen - vervolg (door N. Eussen)	47
Bisschoppen uit de familie van Hoensbroeck, deel 3:	
2. Cesar Constantin Frans von Hoensbroeck (door P. A. H. M. Peeters)	52
Historische Chroniek	64
- Archeologie (door Jos Gielen)	64
1. Romeins brandgraf te Heerlen ontdekt	64
2. Romeins weggedeelte aan de dr Poelsstraat te Heerlen	65
3. Romeins muurrestant aan de Raadhuisstraat te Heerlen	65
4. Vondst van middeleeuws aardewerk te Brunssum	65
5. Neolitische vuistbijl gevonden te Waubach	66
6. Romeinse vondsten bij Rimburch	66
- Aanwinsten en schenkingen gem. oudheidkundige dienst (door de Redactie)	66
1. Archief	66
2. Museum	67
3. Bibliotheek	67
4. Collectie Bidprentjes	68
- Nieuwe folder gemeentelijk oudheidkundig museum	68
- Lezingen:	
1. Voor Federatie Oranje-verenigingen in Nederland	68
2. Kring Kerkrade L.G. & O.G.	68
3. Bernardinuscollege Heerlen	68
- Excursie naar de tentoonstelling „Die Römer in Rumänien”	69

	Blz
- Publikaties	
1. Op verkenning door Heerlens historie	69
2. Goden en godinnen in Limburg, 1e-IVe eeuw	69
3. Romeins thermengebouw van Heerlen	69
- Beroepsopleiding	70
- Museumbezoek	70
- Chronologisch kwartaaloverzicht	70
Aflevering 3, juli/september	
In memoriam M. F. G. M. van Grunsven, oud-burgemeester van Heerlen (door de Redactie)	77
Herdenking Bevrijding Schaesberg, 1944 - september - 1969 (door J. J. Jongen)	78
Goden en heiligen in Limburg (door L. van Hommerich)	84
Heerlens historisch cultuurbezit voor iedereen toegankelijk (door L. van Hommerich)	91
Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen - vervolg (door N. Eussen)	98
Historische Chroniek (door de Redactie)	105
- Excursies:	
1. Heemkundige objecten in Zuidlimburg	105
2. Historisch Waubach en Rimburch	105
3. Kasteel en historisch kerkje van Hoensbroek	105
- Schenkingen gem. oudheidkundige dienst	106
- Tentoonstelling „Goden en Heiligen in Limburg”	106
- Chronologisch kwartaaloverzicht	106
Aflevering 4, oktober/december	
Oranje en Heerlen, 16e-20e eeuw (door L. van Hommerich)	109
Een nieuwe schakel tussen Heerlen en Steinfeld. Andreas oudste kerkpatroon (door C. Damen O.S.B.)	124
Herdenking Bevrijding Schaesberg - vervolg (door J. J. Jongen)	130
150 Jaren parochie Waubach (1803-1953); 18 jaren pastoraat H. Peters (1952-1969) (door F. X. Schobben)	134
Een onjuistheid t.a.v. Heerlen in het boek van dr. L. de Jong (door ir. C. Raedts)	138
Romeinse keizermunten tot 284 (door Jos Gielen)	139
Kort verslag van de excursie naar Hoensbroek, 29 juni 1969 (door P. A. H. M. Peeters)	144
Historische Chroniek (door de Redactie)	146
- Huldiging van de heer J. H. N. Bollen	146
- Aanwinsten gem. oudheidkundige dienst:	
1. Archief	147
2. Museum	147
3. Collectie Bidprentjes	147
- Vondstmelding te Groenstraat	147
- Lezingen:	
1. voor r.k. Vrouwengilde te Simpelveld	148
2. voor de Société Vervi��teoise	148
- Vergaderingen:	
1. van de Archeologische Werkgemeenschap Limburg	148
2. van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap	148
- Nieuwe uitgaven:	
1. Nieuwenhagen: kapel, hulpkapel, rectoraat, parochie	149
2. Willem Jurgen trok naar Oss. Koopman uit Nieuwenhagen werd stamvader van een wereldbedrijf	149
3. Heerlen in oude Ansichten	149
- Museumbezoek	150
- Chronologisch kwartaaloverzicht	150

INBINDEN VAN JAARGANGEN „LAND VAN HERLE” :

Lezers van ons tijdschrift, die hun jaargang(en) willen doen inbinden kunnen deze desgewenst doen toekomen aan onze drukker, afdeling Binderij, DRUKKERIJ MISSIEHUIS, te Sittard, Leyenbroekerweg 140.

Bindkosten voor gekleurd linnen band, met goudstempeling op rug, LAND VAN HERLE + jaarvermelding :

voor één jaargang   f 9.— + retourporto

voor twee jaargang
in één band   f 10.— + retourporto